

UDK 316.664:504.03(497.5)
504.03:316.6

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 13. 11. 2004.
Prihvaćeno: 22. 12. 2005.

ORIJENTACIJSKI IDENTITET: SOCIJALNOEKOLOŠKE ORIJENTACIJE KAO OBILJEŽJA IDENTITETA

Ivan Cifrić

Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
e-mail: icifric@ffzg.hr

Sažetak

Istražuju se socijalnoekološke orijentacije i njihovo identitetsko značenje. Na reprezentativnom uzorku stanovništva Hrvatske (N=1202) individualnim anketiranjem provedeno je 2004. godine empirijsko istraživanje. Primijenjen je instrument od 12 tvrdnji za mjerenje ekoloških orijentacija. Multivarijantnom analizom utvrđene su tri bazične komponente (faktora I reda): „antropocentrizam”, „tehnocentrizam” i „ekocentrizam”, koje tumače 56,4% varijance. Bazične komponente su primjenom oblimin transformacije transformirane u kose pozicije. Korelacijska matrica pokazala je da su faktori samostalni orijentacijski koncepti.

Usporedba s ranijim istraživanjima (1988. i 1992.) pokazala je sličnosti u distribucijama frekvencija, a usporedba latentnih dimenzija da su se u posljednjih petnaest godina u socijalnoekološkom prostoru oblikovale tri temeljne orijentacije s ključnim vrijednostima „čovjek”, „tehnika” i „priroda”. Rezultati se komentiraju u kontekstu suvremenih socijalnoekoloških problema u svijetu, te modernizacijskih i tranzicijskih promjena u hrvatskom društvu.

Socijalnoekološki prostor s trima ključnim orijentacijskim vrijednostima (čovjek, tehnika, priroda) latentni je okvir specifičnih identiteta, a nazvan je „orijentacijski identitet”. Njegovi dijelovi (faktori) nazvani su „orijentacijske dimenzije” identiteta. Analiza je pokazala da su identitetske dimenzije povezane sa sociodemografskim obilježjima ispitanika, pa su utvrđeni empirijski profili za sve tri identitetske dimenzije.

Autor vidi mogućnost izrade instrumenta po dva kriterija: orijentacijski identitet i relacijski odnos: prema sebi, drugima, svijetu, prirodi i Bogu.

Ključne riječi: antropocentrizam, ekocentrizam, jedinstvo čovjeka i prirode, orijentacijski identitet, socijalnoekološke orijentacije, tehnocentrizam

1. UVOD

Ekološka kriza utjecala je na promjene u svijetu i potaknula nove teoretske pristupe razumijevanju svijeta. Njezine posljedice su negativni učinci za prirodu, okoliš i za čovjeka – o kojima se najčešće govori kao objektivnim problemima suvremenog svijeta koje treba rješavati – ali i neki pozitivni momenti koji su označili nastup novih ideja

i prevrednovanje cjelokupnog odnosa između čovjeka i prirode (dubinska ekologija, ekofeminizam, socijalna ekologija). Bitan moment koji označava ekološku krizu kao „vrijeme preokreta” (Capra, 1986) je potreba donošenja velikih odluka. Jer, ekološka kriza je stanje u kojemu se ne može više na stari način, ali se još ne zna kako dalje. U novim ponudama viđenja budućnosti svijeta važne su dugoročne, pa i utopijske orijentacije, a među njima su mogući i totalitarni latentni koncepti, bez obzira radi li se o radikaliziranju vizija neoliberalne ekonomije i „neokonzervativnog” društva na temeljima dosadašnjeg razvoja zapadnoeuropskog modela društva (oslobođenog konkurencije u planetarnoj ravnoteži), ili pak o vizijama u kojima prirodni zakon postaje opća nužnost, nadređeni regulacijski mehanizam čovjeka i društva.

Moderni svijet je postao svjestan novog kriznog stanja – koje nije došlo iznenada i nitkuda, nego je dugo pripremano civilizacijskim razvojem, ponajprije zapadnog industrijskog društva – ali ga dovoljno ne uvažava. Moderni svijet ne širi korito toka, nego ga produbljuje, a ekološka kriza je postala i socijalna kriza – planetarna socijalnoekološka kriza, koja se izražava u problemima razvoja i perspektiva razvijenog i nerazvijenog svijeta. To je novo obilježje stanja civilizacijskog razvoja, koje će dulje trajati nego se misli. Pritom je očito da nisu u pitanju samo egzogeni čimbenici (reverzibilne posljedica ekološke krize na društvo i prirodu), nego su veoma važni i endogeni čimbenici kao pravi uzročnici toga stanja i pokretači promjena. Među njima je vrijednosni poredak, naročito vodeće vrijednosti koje se kriju u latentnim opcijama različitih svjetonazorskih orijentacija.

Jedno od obilježja tih promjena je bjelodanost ekoloških problema, transparentnost politike svjetskog poretka i ozbiljno uzimanje u obzir njihove važnosti za budućnost društva. Transparentnost se odnosi na „odluku” da se u svim čovjekovim individualnim aktivnostima (stilovima življenja) i društvenom djelovanju (ekonomiji, politici itd.) orijentira prema nekim vrijednostima prirode i okoliša, da se ekocentrično orijentira (bez obzira na njegova različita značenja), kako bi pronašao ravnotežu s dosadašnjom „tvrdom” antropocentričnom orijentacijom. To se odnosi i na znanost koja u istraživačkom interesu fokusira socijalnoekološka pitanja ne samo zaštite okoliša – koja je u pravilu ekocentrično usmjerena, nego i na zaštitu čovjeka – koja je u pravilu antropocentrično usmjerena.

Promjene izazvane socijalnoekološkom krizom, i ne samo njome nego procesima „globalizacije” – globalizacije i lokalizacije, djelovale su na aktualiziranje pitanja identiteta (pojedince, skupina i društava) I na pitanje socijalnoekološkog „orijentacijskog identiteta” kao latentne strukture, možda i nepotpunog „zamišljaja” čovjeka i susvijeta – kao pretpostavke vodilje različitih aktivnosti za postizanje nekih ciljeva – s pojedinim konkretnim identitetskim dimenzijama (dimenzionalni identiteti) koje ga ocrtavaju. Potaknuti dosadašnjim znanstvenim istraživanjima i aktualnošću endogenih čimbenika u razvojnom i identitetskom diskursu, a među njima i vrijednosnih orijentacija, držimo da je vrijedno istražiti socijalnoekološke orijentacije kao latentne strukture (dimenzije) „orijentacijskog identiteta” u socijalnoekološkom prostoru.

2. KONCEPTUALNI OKVIRI

2.1. *Problemska pozadina istraživanja*

U kulturno-povijesnom i antropološkom smislu o položaju i ulozi čovjeka u prirodi logično je postaviti tezu o dva pola: čovjek i priroda. S jedne strane priroda sa svim živim bićima, a s druge čovjek kao jedino živo biće izdvojeno iz prirode koje joj se suprotstavlja na način da mijenja njezinu konkretnu pojavnost. Čovjek jest prirodno biće, jer je plod evolucije prirode, ali je i najviši stupanj njezine evolucije pa je u evolucijskoj hijerarhiji pozicioniran više od bilo kojeg drugog prirodnog bića. On ne samo da se prilagođava (adaptacija) prirodnom okolišu kao ostala bića, nego (akomodacija) ga tijekom kulturne evolucije oblikuje po svojoj „mjeri”, stvarajući svoj okoliš sukladno ekonomskoj, socijalnoj i estetskoj mjeri, ovisno o tehničkim mogućnostima.

Tehnika je čovjekov antropološki instrument, sredstvo posredovanja odnosa s prirodom, pa i onda kada je tehnika na najnižoj razini, na razini najjednostavnijih oruđa. Ona je odraz čovjekova kreativnog bića.

S razvojem tehnike uvećavala se njezina posredujuća uloga u čovjekovu životu – od paleolita do modernog društva. No, povećavala se i njezina moć koja je tijekom povijesti čovjeka činila sve ovisnijim o tehnici. Porast njezine moći u društvu odgovara čovjekovoj percepciji porasta moći kulture nad prirodom. Tijekom rasta industrijskog društva postupno se oblikovala u zaseban sustav (pored prirodnog i društvenog). Međutim, izgleda da je čovjekov odnos prema tehnici ostao u biti isti: čovjek misli da je ona u potpunosti pod njegovom kontrolom. Ipak, porast rizika koji proizlaze iz njezine primjene i tehničke katastrofe u suvremenoj tehničkoj civilizaciji, dovode u pitanje čovjekovu kontrolu tehnike. Čovjek više kontrolira konstrukciju rizika – prihvatljive standarde i očekivanja, a manje samu tehniku – neželjene posljedice.

Oblikovanjem tehničkog (tehnološkog) podsustava u dvadesetom stoljeću postalo je jasno da se više ne radi samo o dvama sustavima – čovjekovom (društvu, kulturi) i prirodnom (prirodi), nego je treći sustav izrastao u gigantsku „mašineriju” koja sve više zahvaća u društvo i prirodu, perforira njihove prvotne sustavske odnose unoseći nove tehničke komponente. Društvo postaje kiborg-društvo, a priroda konstruirana prema tehničkim kriterijima, pa se oba sustava formiraju kao njezin novi antropogeni okoliš. Bez tehničkog posredovanja nije više moguć odnos čovjeka i prirode, ali niti odnos između ljudi. U kiborg-društvu čovjek postaje homo-kiborg.

Problem suvremenog okvira čovjekova života i postmodernog društva, definiran je u istraživanju kao odnos između tri sustava, a ne kao odnos dvaju sustava – društva i prirode. Time se ne smanjuje uvijek bitna antropološka dimenzija odnosa čovjeka i prirode. Ona ostaje kao temeljni odnos, ali se u tom odnosu povećava praktična relevantnost tehnike, pa se sve više odnos društva prema prirodi definira preko odnosa društva prema tehnici. Dok je ruralno društvo s relativno skromnom tehnikom moglo „živjeti u skladu s prirodom” jer je tradicijskim iskustvom uspostavilo „ruralni metabolizam” (Cifrić, 2003), moderno društvo ne može zadovoljiti svoje potrebe ni opstati bez „urbanog metabolizma” (Hamm, 1998:39), odnosno „industrijskog metabolizma”

(Ayres i Simonis, 1993; Durney, 1997), bez stalnog razvoja znanosti tehnike i povećanja zahvata u prirodne izvore. Zato tehnika u modernom društvu postaje vrijednost po sebi, postaje mjerilo civilizacijskog razvoja, jer donosi tehnički progres, a sam pojam tehnike postaje nositeljem jednog koncepta života u suvremenosti i budućnosti čovječanstva. U istraživanju su zato sva tri sustava zastupljena preko nekolicine tvrdnji u instrumentu. Sve tri orijentacije mogu se „pripisati” (utvrditi) kao dominantna obilježja u pojedinim društvima tijekom čovjekove povijesti, odnosno u čovjekovim „društvenim prirodnim odnosima” (Görg, 1999). Danas se također može utvrditi da je neka od njih prevladavajuće obilježje nekog od društava koja postoje u svijeta kao „istodobne neistodobnosti” (Schmidt, 1988). U postmodernom mišljenju vrijednosti „čovjek”, „priroda”, „tehnika” postoje paralelno kao nositelji vrijednosnih orijentacija. Povijesno se može konstruirati i njihovo sukcesivno dominiranje, uzme li se kao kriterij dominantnost jednog od sustava u čovjekovu društvenom životu kojega vrijednosti kao takve reprezentiraju. Čovjek se u emancipacijskom projektu nastojao osloboditi dominacije jednog sustava i njime ovladati – najprije od neposredne prirodne ovisnosti, zatim ovisnosti od dominacije nekih društvenih struktura (Glaeser, 1992:51). No, danas još uvijek teži uspostavi tehničkog svijeta, ali uskoro će težiti oslobađanju od dominacije tehnosustava i od tehničke ovisnosti. Možda je to samo kulturnoantropološki ciklus „evolucijske ruže” – od prirode, preko društva i tehnike, ponovno ka uspostavljanju novog društvenog prirodnog stanja. Polazeći od ova tri sustava (društveni, prirodni, tehnički) koncipiran je instrument istraživanja i to na način da su svaki od njih shvaćeni kao osnova za neovisne koncepte razumijevanja samoga društva i orijentacija konkretnog ljudskog djelovanja. Suvremeno društvo se ne može razumjeti bez razumijevanja ova tri međusobno povezana sustava i njihove percepcije. Čovjek u svojem povijesnom djelovanju i konkretnom društvenom ponašanju ima uvijek neki naum – manifestan ili latentan kao orijentaciju. To se odražava na društvo, pa su takvi koncepti društveno i znanstveno relevantna pitanja istraživanja. Socijalnoekološki problemi kao *društveni* problemi su ti koji nas potiču na istraživanje postojanja latentnih koncepta danas u hrvatskom društvu.

Latentne orijentacije ili pak dimenzije nekog šireg koncepta imaju svoje povijesno i teoretsko utemeljenje. Naravno, kada se to kaže tada se misli na suvremenu teoretsku ili kulturno-povijesnu refleksiju u propitivanju suvremenih socijalnoekoloških koncepta. Povijesno se može pokazati da se čovjek u kulturnom razvoju postupno „oslobađao” neposredne prirodne ovisnosti oblikujući konkretnu prirodu kao svoj ljudski okoliš. Taj proces je doveo do objektivnog boljitka ljudskog života, do neslućenog napretka, ali je istodobno – u „jednom povijesnom trenutku” čovjekove emancipacijske samosvijesti – oblikovao shvaćanje da može pobijediti prirodu. Uslijedila je „ekološka ignorancija” i „arogantni humanizam” (Ehrenfeld, 1981), čija je posljedica bila stanje modernog društva koje nazivamo „ekološka kriza” sa svim posljedicama za društvo i okoliš. Problem se dvojako postavio: kao pitanje *zaštite* prirode, ali i *zaštite* čovjeka. Jer, ugrožavanjem svojeg okoliša i prirode čovjek može ugroziti prirodne osnove vlastite egzistencije. Zaštita čovjeka danas znači zaštitu čovjeka od njega samoga (Eckersley, 1992:2). Ovakva orijentacija društva u kojoj je čovjek izuzet iz svekolike prirode naziva se „antropocentrična”,

odnosno „homocentrična”. U paradigmatском pogledu naziv joj je „humano-ekološka paradigma” (*human exceptionalism paradigm*) – HEP, za razliku od „nove ekološke paradigme” (*new environmental paradigm*) – NEP (Catton i Dunlap, 1978).

U teoretskom pogledu „antropocentrizam” kao orijentacija prema čovjeku kao ključnoj vrijednosti i kriteriju vrednovanja svih odnosa prema prirodi može se naći u Biblijskim tekstovima (primjerice, 1,28 i 2,15) u kojima se čovjek tumači kao „kruna” Božjeg stvaranja, kao i najčešće spominjanom razdvajanju čovjeka (subjekta) od prirode (objekta), što je egzemplarno u racionalističkoj filozofiji Rene Descartesa. Osnovno pitanje je može li se čovjek odreći svoje pozicije u evolucijskoj hijerarhiji ili ju mora slijediti; treba li se čovjek odreći takve pozicije? Čovjek se ne može ni osloboditi svoje prirodne uloge evolucijskog „predvodnika”, ali niti amnestirati od odgovornosti koju u tome nosi. Čovjek ne može, a da ne bude antropocentrično usmjeren. Pitanje je, na koje on sam može i mora odgovoriti, gdje je granica njegova antropocentrizma: jedino u njegovu prirodnom „egoizmu” (kao i kod drugih bića) koji ga pokreće na održanje kao pojedinca i kolektiviteta, tj. da fizički opstane, da se biološki reproducira i da stvori uvjete za kolektivnu reprodukciju, ili da kao kulturno biće suspregne svoj egoizam vrste: prilagodi stil življenja ograničenostima prirodnih izvora i svoj oko-svijet definira kao svoj susvijet. Ta relacijska dimenzija je neobično značajna, a na nju je upozorio (teorijom reciprociteta između objekta i subjekta – *Merkwelt i Wirkwelt*) Jakob von Uexküll (1864.-1944.) još početkom prošlog stoljeća, objašnjavajući da se okoliš percipira sukladno značenju njegovih simbola, na primjeru cvijeta, a mnogo kasnije i neki drugi, primjerice Bargatzky (Teherani-Krönner, 1992). Po Uexküllu zapravo ne postoje objektivna obilježja okoliša, nego se ona vide tek iz perspektive subjekta, pa zato postoje okoliši.

Priroda se, dakle, s jedne strane pojavljuje kao vrijednost po sebi i respektira u čovjekovu djelovanju, jer je čovjek samo jedna od mnogih vrsta u prirodi i prirodnom razvoju. Drugo je stajalište da je čovjekov svijet jedini vrijedan po sebi i u njemu ponajprije čovjek kao ključni kriterij vrednovanja čovjekom stvorenoga svijeta i prirode. Treće stajalište je ono po kojemu je priroda cjelina, a čovjek samo jedno od prirodnih bića koje treba živjeti sukladno prirodnim zakonima. S ekološkom krizom vrednovanje prirode postala je zapažena tema mišljenja i društvenih znanosti. Prisutna je i ranije u znanstvenim i filozofskim pristupima, naročito od J. J. Rousseaua, pa do suvremenika. U dvadesetom stoljeću bi se moglo reći da nastaje neoromantizam uključujući i ekološke pokrete. Čovjek mora respektirati „biosfernu zajednicu” (Naess, 1987) i uspostaviti „mir s prirodom” (Meyer-Abich, 1984), ali možda i „novi društveni ugovor” (Petrella, 1992; Orešković, 1997) po uzoru na Rousseauov „društveni ugovor”, iako je i sam pojam polemičan (primjerice, Hösle, 1996:67). To bi bio „socijalnoekološki generacijski ugovor” kao novi „ekološko-socijalni New Deal” (Scheer, 1995). Kritika antropocentrizma utjecala je na afirmaciju svijesti da su etičke norme bitne za ljudsko ponašanje prema prirodi, što zastupaju suvremeni ekološki pokreti i mnogi znanstvenici. Zaštita prirode, okoliša, naročito sprečavanje izumiranja biljnih i životinjskih vrsta postala je neupitna ljudska djelatnost modernih društava. Otuda interes za istraživanje potencijalnih latentnih koncepata koji pretpostavljaju prirodu kao osnovu biološkog opstanka

čovjeka i drugih vrsta, očuvanje biološkog bitka, te smatraju prirodu kao cjelinu najvažnijim kriterijem procjene relacije između čovjeka i prirode.

Očito je da u teoretskom pogledu, kao i povijesnom, možemo argumentirati isticanje jednog od prioriteta kao koncepta u odnosima čovjeka i prirode. Nasuprot razdvojenosti čovjeka i prirode postoji teza o potrebi „jedinstva čovjeka i prirode” (Glaeser, 1992). To jedinstvo se dvojako interpretira. Jednom se ono shvaća kao jedinstvo prirode i kulture „u kulturi” (kulturnoekološki pristup), tj. preko pojma „kultura” koja uključuje i materijalnu kulturu, odnosno tehniku; u drugom slučaju, sasvim suprotno, to se jedinstvo shvaća kao jedinstvo „u prirodi” (univerzalnopovijesni pristup), tj. preko pojma „evolucija” koji uključuje i kulturnu evoluciju. Bez obzira na ta kontrarna teoretska tumačenja, u povijesnoj praksi čovjek nije bio odvojen od prirode, kao što niti danas nije odvojen, unatoč različitim pristupima. Njegova „odvojenost” posljedica je konstrukcije dvaju svjetova: svijeta prirode i čovjekova svijeta, te usmjerenost na izgradnju subjekta i autonomije pojedinca.

Pitanje od kojega smo pošli u istraživanju bilo je postoje li u socijalnoekološkom kontekstu latentne orijentacije utemeljene na različitim „orijentirima” vrednovanja jedinstva čovjeka i prirode, kakav je odnos među njima – jesu li međusobno povezane ili su samostalne dimenzije. Pretpostavka toga bila je teza o praktičnom „jedinstvu čovjeka i prirode”, ali i teoretskoj diferenciranosti toga jedinstva što se može u svijesti ispitanika odraziti u zasebnim latentnim dimenzijama, tj. orijentacijskim preferencijama – antropocentričnoj, naturocentričnoj i tehnocentričnoj.

Identitet pojedinca, socijalne skupine, zajednice ili društva ima svoju objektivnu stranu (jezik, religija, tradicija, kultura, odnos prema drugima itd.). Svi oni mogu tvoriti jednu stranu identiteta – u sociokulturnom pogledu „objektivnu društvenost”. U njoj pojedinac uspostavlja različitu komunikaciju (interakciju), poprima različita obilježja (sociokulturnih struktura). Ali postoji i subjektivna strana identiteta, tj. ona koja pokazuje kako pojedinci vide sebe i svoje stvarno ili potencijalno (idealno) mjesto u društvu koje sami oblikuju i mijenjaju. Kulturni fenomeni imaju neki svoj unutarnji „smisao” koji omogućava njegovu društvenu simboličnu projekciju, pa se identitet simbolično izražava kao vrijednosna orijentacija. Ona dopušta implicitnost ciljeva djelovanja. Na temelju tih „nevidljivih” ciljeva i vrijednosti pojedinac oblikuje svoje interese i namjere sukladno kojima se u stvarnosti ponaša (djeluje). Slično je (fenomenologijski) i s religijskim fenomenima koji za čovjeka posjeduju svoj unutarnji „smisao”, a koji djeluje kao „intencija”. Religija, za razliku od drugih kulturnih fenomena, za njezine poklonike sadrži apsolutnu vrijednost (Waardenburg, prema: Stolz, 1997:224) i u biti je orijentacijske naravi. Bez obzira na karakter ključne vrijednosti koja daje smisao nekom kulturnom ili religijskom fenomenu, dotična vrijednost je za sociološko razumijevanje ljudskih aktivnosti bitno „orijentacijska” i „intencionalna”.

Orijentacijsku narav, relevantnu za pitanje ekološkog ili socijalnoekološkog identiteta možemo otkriti i u specifičnom odnosu između čovjeka i prirode, u njegovoj identifikaciji s nekim socijalnoekološkim konceptima. Socijalnoekološki prostor u teoretskoj

konceptiji „jedinstva čovjeka i prirode” prikladan je za istraživanje subjektivne strane latentnih orijentacija, odnosno orijentacijskih identiteta. To je svakako samo jedan aspekt pitanja individualnog i socijalnog identiteta. Zato je, čini se, istraživanjem latentnih dimenzija (socijalnoekoloških koncepata) moguće otkriti neke orijentacijske profile identiteta pojedinca (skupine) s karakterističnim socijalnim obilježjima, kao što je to moguće i kod religijskog identiteta.

Što je orijentacijski identitet? On se odnosi na neku ključnu, nosivu vrijednost (u našem slučaju: čovjek, tehnika, priroda) koja daje „smisao” životnim aktivnostima, intencionalna je za pojedinca (skupinu) u usmjeravanju u osobnim aktivnostima i načinu življenja. U svojem djelovanju pojedinac uspostavlja relaciju između sebe, takve vrijednosti i drugih vrijednosti, radnji ili objekata. Ukupni latentni (ovdje: socijalnoekološki) prostor nazvan je „orijentacijski identitet”. Budući da postoji više područja orijentacijskih identiteta (gotovo u svim subsustavima društva kao sustava), ovaj smo nazvali općenito „socijalnoekološki orijentacijski identitet”. Takva pojmovna apstrakcija otkriva se tek putem konkretnih latentnih dimenzija (statistički rečeno „faktora”). Pojedine njegove (sastavnice) latentne dimenzije (faktori) nazvane su „orijentacijske dimenzije” (primjerice antropocentrizam, naturalizam, tehnocentrizam). To su konkretni „orijentacijski identiteti”, ali to postaju tek onda kada ih „odčaramo”, utvrdimo (otkrijemo) njihovu povezanost s konkretnim sociološkim (sociodemografskim) obilježjima, pa u tom slučaju govorimo o „dimenzionalnim identitetima”. Pomoću njih prepoznavamo sklonosti ispitanika prema nekoj (vrijednosnoj) orijentaciji.

Čini se da možemo razlikovati „orijentacijske identitete” kao idealne tipove (u istraživačkom smislu kao heuristične strukture) koji se ne mijenjaju, od „orijentacijskog identiteta pojedinca” koji se tijekom vremena mijenja, kao što se mijenjaju I „svojtva” (konstruirani sadržaj) pojedinog obilježja. Promjenom nekih elemenata (svojtava) obilježja, empirijski se pokazuje promjena identitetskog profila pojedinca, odnosno skupine. Primjerice, tijekom života čovjek dolazi u drugu dobnu kategoriju, mijenja svoje stajalište prema religioznosti, imovinsko stanje itd., čime se mijenja njegova empirijska osnova u identitetskoj orijentaciji i identitetu općenito.

Identitet (pojedinca, skupine, društva) oblikuje se u nekim relacijskim odnosima, pa je i sam identitet relacijski pojam, a konkretni identitet pojedinca promjenjiv. Pojedinac si u različitim fazama svojeg života i promjenjivom sociokulturnom kontekstu postavlja pitanje „tko sam ja” prema sebi, svojem položaju u društvu i svijetu (Rogifi, 2003:26-21). Zato je u istraživanju identiteta potrebno imati na umu nekoliko takvih relacija ili odnosa pojedinca koje oblikuju identitet: odnos prema „sebi”, prema „drugima”, prema „svijetu”, prema „prirodi / okolišu” (Böls, 1995:180) i, naravno, prema „Bogu” (Kim, 1992:271), odnosno transcendentnom biću.

U ovome istraživanju (i članku) nismo slijedili takvu peterostruku relacijsku logiku (ja, drugi, priroda, svijet, Bog) kojom se mogu empirijski izravniije utvrditi relacijski odnosi i time identitetska obilježja („relacijski identitet”), nego ponajprije logiku otkrivanja latentnih struktura kao dimenzija socijalnoekološkog prostora koje sadrže jednu ključnu

vrijednost (čovjek, tehnika, priroda), a omogućavaju socijalnu identifikaciju njezina poklonika. Svaka takva „orijentacijska dimenzija” (statistički: faktor) „socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta” je potencijalni okvir za uspostavljanje spomenutih relacija, dakle, pogodna je za izradu drugačijeg instrumenta u empirijskom istraživanju identiteta. O tome će biti riječi u raspravi o rezultatima istraživanja.

2.2. Metodologija istraživanja

Empirijsko istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Modernizacija i identitet hrvatskog društva” (130400) kojeg sufinancira Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Terenski dio istraživanja proveden je u mjesecu lipnju 2004. godine na reprezentativnom uzorku od 1.202 ispitanika na području Republike Hrvatske. Podaci su prikupljeni pojedinačnim anketiranjem ispitanika u 21 županiji svih šest regija (1. Zagreb, 2. Sjeverna Hrvatska, 3. Slavonija, 4. Lika, Pokuplje i Banovina, 5. Istra, Primorje i Gorski kotar i 6. Dalmacija) i ukupno 65 seoskih i gradskih naselja. Zbog podzastupljenosti nekih obilježja u uzorku, naknadno je izvršeno ponderiranje. Upitnik je sadržavao više različitih instrumenata, a među njima i ovaj (o socijalnoekološkim orijentacijama) čije rezultate ovdje izlažemo.

U ovom radu primjenjuju se rezultati instrumenta od dvanaest tvrdnji kojima je dodana peterostupanjska skala ocjenjivanja (1 = uopće se ne slažem; 2 = ne slažem se; 3 = ne znam, nisam siguran; 4 = slažem se i 5 = u potpunosti se slažem). Instrument je konstruiran na osnovi iskustva njezine primjene u ranije provedenim istraživanjima. U istraživanjima, primjerice 1988. i 1992. godine instrument je sadržavao 19, odnosno 22 tvrdnje (Cifrić, 1990a, 1990b 1992, 1994a), da bi se u kasnijim istraživanjima, na temelju provjerenih rezultata instrumenta, ograničio na dvanaest tvrdnji (Kuftrin, 1996). Tih dvanaest tvrdnji primijenjeno je i u ovom istraživanju kao instrument za istraživanje socijalnoekoloških orijentacija.

U obradi podataka izračunati su postoci, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Za utvrđivanje socijalnoekoloških orijentacija primijenjena je faktorska analiza s Guttman–Kaiserovim kriterijem redukcije dimenzionalnosti. Kao kriterij faktorske saturacije uzeta je vrijednost od .60, za razliku od nekih ranijih istraživanja (s većim brojem varijabli – tvrdnji u instrumentu) u kojima je primjenjivana vrijednost .40. Za utvrđivanje povezanosti pojedinih obilježja ispitanika (varijabli) sa socijalnoekološkim orijentacijama (antropocentrizam, tehnocentrizam, ekocentrizam), tj. preferencija jedne od njih i na taj način utvrđivanje identitetskog profila, primijenjena je analiza varijance, t-test, te bivarijatna korelacija (Pearsonov koeficijent korelacije). Najviše i najmanje sklonosti pojedinih obilježja ispitanika prema faktorima identitetskim dimenzijama (faktorima) utvrđivane su na temelju srednjih vrijednosti pojedinih varijabli unutar svakog obilježja i to za svaku dimenziju (faktor).

Cilj istraživanja bio je (1) istražiti postoje li kod ispitanika različite latentne orijentacije – dimenzije u percepciji odnosa prema prirodi, ulozi čovjeka i tehnike; (2) provjeriti funkcioniranje instrumenta za ispitivanje latentnih dimenzija (faktora) – socijalnoeko-

loških orijentacija kakve su dobivane u ranijim istraživanjima; (3) utvrditi sociološka obilježja ispitanika na pojedinim socijalnoekološkim orijentacijama (faktorima). Iz toga je uslijedio i opći cilj da se istraživanjem provjeri može li se govoriti o postojanju orijentacijskih, odnosno latentnih identiteta i koja su njihova sociodemografska obilježja.

U radu smo pošli od nekoliko hipoteza koje su na različit način provjeravane. Prvo, očekuje se da će ispitanici diferencirano procjenjivati sadržaj postavljenih tvrdnji na instrumentu i tako izraziti svoje (ne)slaganje / sklonosti prema nekim ključnim orijentacijskim vrijednostima. Odgovor na ovu hipotezu je statistička analiza distribucija frekvencija.

Drugo, očekuje se da diferencirana percepcija (različito percipiranje) pojedinih tvrdnji ima neke zajedničke latentne osnove koje utječu na sličnu percepciju nekolicine tvrdnji, tj. da postoje različite socijalnoekološke orijentacije u ispitivanoj populaciji. Potvrda te hipoteze je u očekivanju da se u statističkoj obradi rezultata dobiju tri orijentacije.

Treće, očekuje se da će instrument u distribucijama frekvencija i latentnim dimenzijama (faktorima) pokazati socijalnoekološke orijentacije slične onima u ranije provedenim istraživanjima. Usporedba nekih rezultata ovog istraživanja s rezultatima ranijih istraživanja (1988. i 1992) te odgovorima na prvu i drugu hipotezu pokazala bi da su dobivene orijentacije relativno stabilne (i neovisne) strukture u svijesti ispitanika.

Četvrto, pošlo se od toga da dobivene socijalnoekološke orijentacije karakteriziraju sasvim konkretna sociološka obilježja (i njihova „svojstva”) ispitanika. Neka obilježja su karakteristična samo za određenu orijentaciju. Odgovor na ovu hipotezu očekuje se u usporedbi orijentacija i različitih obilježja ispitanika (spol, dob, obrazovanje, zanimanje, radni status, bračno stanje, religioznost, politička stajališta – preferencije političkih stranaka, vjeroispovijest i zavičajna – regionalna pripadnost).

Konačno, sukladno intencijama članka da potakne moguća razmišljanja o odnosu empirijskih obilježja i idealno-tipskog identiteta postavili smo i jednu opću hipotezu. Naime, tezu da se na temelju rezultata ovog i dosadašnjih empirijskih istraživanja može govoriti o postojanju nekoliko dimenzija socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta. Ova hipoteza je sekundarno provjeravana (a) utvrđivanjem samostalnih latentnih dimenzija (faktora) – druga hipoteza i (b) njihovom povezanošću s određenim sociološkim obilježjima ispitanika – treća hipoteza.

3. PREGLED REZULTATA ISTRAŽIVANJA

3.1. Pregled frekvencija

U Tablici 1 naveden je pregled dobivenih rezultata u postocima s pripadajućim aritmetičkim sredinama i standardnim devijacijama za svaku tvrdnju. U opisu rezultata istaknut ćemo tri aspekta: (a) opća obilježja rezultata, (b) „nesigurnost” u mišljenju i (c) najviše i najmanje prihvaćene tvrdnje.

Tablica 1. Pregled rezultata po tvrdnjama

Tvrdnje	Stupanj slaganja						
	1	2	3	4	5	M	s
1. Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi prema vlastitoj volji	49,0	32,2	8,9	6,6	3,2	1,83	1,051
2. Razvoj tehnike donosi čovječanstvu nove blagodati	6,1	19,9	25,7	41,5	6,8	3,23	1,038
3. Čovjek je samo jedno od prirodnih bića mora se podčinjavati zakonima prirode	1,4	9,1	12,5	43,0	34,0	3,99	,978
4. Iskonsko je pravo čovjeka da iskorištava prirodna dobra prema vlastitoj volji	31,2	39,5	14,4	12,8	2,1	2,15	1,066
5. Danas čovjek potpuno kontrolira i najsuvremeniju tehnologiju i time sprečava moguće nesreće	11,4	33,9	29,5	20,3	4,9	2,73	1,060
6. Društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode	1,0	9,0	19,3	45,7	25,0	3,85	,933
7. Čovjek kao najrazvijenije biće na Zemlji treba odlučivati o sudbini svega biljnog i životinjskog svijeta	20,5	24,9	19,0	23,6	9,4	2,79	1,290
8. Jedino tehnika može osigurati čovječanstvu bolje perspektive	8,1	32,6	26,6	26,6	6,1	2,90	1,072
9. Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadaćama društva	1,6	11,5	15,7	49,3	22,0	3,79	,966
10. Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi, te smije neograničeno upotrebljavati sve što se nalazi na njoj	38,4	36,3	12,6	10,5	2,1	2,01	1,059
11. Suvremena tehnika ima mnogo više pozitivnih nego negativnih osobina	7,3	21,7	29,4	35,9	5,8	3,11	1,042
12. Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima prirode	0,4	6,6	14,8	41,6	36,3	4,07	,904

3.1.1. Ekstremne vrijednosti „slaganja” (5) i „neslaganja” (1)

- a) Mali postotak ispitanika (ispod deset posto) „u potpunosti prihvaća” (5) navedene tvrdnje. Postoje četiri iznimke u kojima se postotak potpunog prihvaćanja kreće od 22,0% do 36,3%. To su sljedeće tvrdnje: „Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadacima” (tvrdnja 9 – 22,0%), „Društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode” (tvrdnja 6 – 25,0%), „Čovjek je samo jedno od prirodnih bića

i mora se podčinjavati zakonima prirode” (tvrdnja 3 – 34,0%) i „Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima prirode” (tvrdnja 12 – (36,3%). Te iste tvrdnje u faktorskoj analizi, kako će se kasnije pokazati, naći će se u jednom faktoru.

- b) Izvjesna sličnost postoji i u drugoj krajnosti. Naime, u odgovoru „uopće se ne slažem” (1). Ovdje su također četiri iznimke u kojima se izjasnilo između 20,5% i čak 49,0% ispitanika. To su: „Čovjek kao najrazvijenije biće na Zemlji treba odlučivati o sudbini svega biljnog i životinjskog svijeta” (tvrdnja 7 – 20,5%), „Iskonsko je pravo čovjeka da iskoristava prirodna dobra prema vlastitoj volji” (tvrdnja 4 – 31,2%), „Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi, te smije neograničeno upotrebljavati sve što se nalazi na njoj” (tvrdnja 10 – 38,4%) i „Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi prema vlastitoj volji” (tvrdnja 1 – 49,0%). Ove tvrdnje, kako će se kasnije pokazati, naći će se također u jednom faktoru.

3.1.2. „Slaganje” (1+2) i „neslaganje” (4+5)

Slaganje (prihvaćanje) i neslaganje (odbijanje) tvrdnji dobili smo zbrajanjem frekvencija dvaju odgovora ispitanika na ljestvici – „uopće se ne slažem” (1) i „ne slažem se” (2). Rezultati su prikazani u tablicama 2 i 3. Napominjemo, da su slični rezultati dobiveni u ranijim istraživanjima (Cifrić, 1994b:157).

- a) Što se tiče prihvaćanja tvrdnji, iz podataka se mogu prepoznati tri skupine tvrdnji. Najveći postotak ispitanika (preko 70%) slaže se sa četiri tvrdnje (tvrdnje: 3, 6, 9 i 12). To su iste one (već spomenute) tvrdnje na kojima su zabilježeni najviši postoci ispitanika u odgovoru „u potpunosti se slažem”. S nekolicinom tvrdnji slaže se između 25,2% i 48,3% ispitanika (tvrdnje: 2, 5, 7, 8, 11). Postoji i treća skupina tvrdnji s kojima se slaže znatno manji postotak ispitanika – između 9,8% i 14,9% (tvrdnje 1, 4, 10)
- b) Najveći postoci neslaganja vidljivi su u tri tvrdnje (1, 4 i 10) koje su već spomenute u zastupljenosti ekstremnih odgovora s kojima se slaže najmanji postotak ispitanika. Drugu skupinu tvrdnji čine tvrdnje: 2, 5, 7, 8 i 11. U trećoj skupini su tvrdnje s kojima se ne slaže između 7,2% i 13,1% ispitanika. To su tvrdnje: 3, 6, 9 i 12.

3.1.3. „Nesigurni” (3)

U odgovorima ispitanika ponuđena je mogućnost odgovora „ne znam, nisam siguran” (3). Na ljestvicama nekoliko tvrdnji relativno je visok postotak ispitanika koji su tako odgovorili na postavljeno pitanje u upitniku. Raspon „nesigurnih” kreće se od 8,9% (t. 1) do 29,6% (t. 5 i 11). Najviši postotak u ovoj kategoriji odgovora vidljiv je na četiri tvrdnje: „Razvoj tehnike donosi čovječanstvu nove blagodati” – t. 2 (25,7%), „Danas čovjek potpuno kontrolira i najsuvremeniju tehnologiju i time sprečava moguće nesreće” – t. 5 (29,5%), „Jedino tehnika može osigurati čovječanstvu bolje perspektive” – t. 8 (26,6%) i „Suvremena tehnika ima mnogo više pozitivnih nego negativnih osobina” – t. 11 (29,4%).

3.1.4. Prosječne vrijednosti

Prosječne vrijednosti na dvanaest distribucija frekvencija kreću se od najmanje 1,83 („Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi prema vlastitoj volji” – t. 1) do najviše 4,07 („Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima prirode” – t. 12). Ostale prosječne vrijednosti nalaze se u dvije skupine. Vrijednosti aritmetičkih sredina između 3 i 4 utvrđene su na tvrdnjama 4, 5, 7, 8 i 10, a koje izražavaju osnovu za antropocentričnu (4, 7 i 10) i tehnocentričnu (5 i 8) orijentaciju. U drugoj skupini su aritmetičke sredine tvrdnji (2, 3, 6, 9 i 11) čija vrijednost se kreće između 2 i 3. U toj skupini su prosječne vrijednosti koje sadržajno tvore osnovu za naturalističku (t. 3, 6 i 9) i tehnocentričnu (t. – 2 i 11) orijentaciju.

Iz toga je vidljivo (1) da su aritmetičke sredine antropocentričnih tvrdnji koncentrirane u drugoj skupini i da su veće od (2) aritmetičkih sredina naturalističkih (ekocentričnih) tvrdnji koje su koncentrirane u prvoj skupini; (3) da se aritmetičke sredine tvrdnji koje govore o tehnici nalaze u obje skupine aritmetičkih sredina.

3.1.5. Obilježja distribucija frekvencija

Distribucije frekvencija na tvrdnjama u instrumentu pokazuju nekoliko karakteristika, a neke smo već spomenuli. Primjerice, visok postotak ekstremnih vrijednosti nekih tvrdnji na skali (stupnjevi: 1 i 5), razlike u prosječnim vrijednostima distribucija, a u nekim tvrdnjama relativno visok postotak „nesigurnih”. Neke tvrdnje pokazuju sličnosti u distribuciji odgovora, pa se sve distribucije mogu svrstati u tri skupine. U prvoj skupini su tri distribucije na tvrdnjama 1, 4, 10. U drugoj skupini su četiri distribucije na tvrdnjama 3, 6, 9 i 12. Treća skupina od pet distribucija su distribucije sa znatno nižim vrijednostima. Radi jednostavnosti uočavanja, odgovori na tvrdnjama mogu se svrstati u tri kategorije prema stupnju slaganja – stupnjevi: 1+2, 3 i 4+5, što je i prikazano u Tablici 2.

U ovakvoj strukturi prikaza sklonosti ispitanika rezultata nema simetričnih distribucija, nego samo asimetričnih, od kojih su neke izrazito asimetrične. Asimetričnost ovdje znači koncentraciju ispitanika u odgovoru slaganja ili neslaganja s postavljenim tvrdnjama.

- Dvije skupine distribucija pokazuju sasvim suprotne asimetričnosti. Jedna skupina distribucija pokazuje izrazito pozitivnu (uzlaznu) zakrivljenost, a druga negativnu (silaznu) tendenciju koja pokazuje broj (postotak) ispitanika opredijeljenih za taj stupanj (ne)slaganja. U prvoj skupini distribucija, koje prirodi pridaju veću važnost, niske su vrijednosti neslaganja (1+2), a visoke slaganja (4+5). To su četiri distribucije na sljedećim tvrdnjama: „Čovjek je samo jedno od prirodnih bića i mora se podčinjavati zakonima prirode” (t. 3), „Društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode” (t. 6), „Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadaćama društva” (t. 9) i „Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima” (t. 12).
- Izrazito suprotnu tendenciju pokazuju tri distribucije rezultata kod kojih su visoke vrijednosti neslaganja a niske slaganja, na sljedećim tvrdnjama: „Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi prema vlastitoj volji” (t.

1), „Iskonsko je pravo čovjeka da iskoristava prirodna dobra prema vlastitoj volji” (t. 4) i „Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi, te smije neograničeno upotrebljavati sve što se nalazi na njoj” (t. 10).

U obje skupine distribucije su izrazito asimetrične što ukazuje na koncentraciju broja ispitanika u ocjeni stupnja (ne)slaganja s navedenim tvrdnjama. U prvoj skupini distribucija (3, 6 i 9) izrazite su vrijednosti slaganja s tvrdnjama koje će se, kako se naknadno pokazalo, u komponentnoj analizi, visoko korelirati s jednim zasebnim faktorom (faktor III), kao što će se i distribucije druge skupine (t. 1, 4, 10) s visokim postotkom odbijanja tvrdnje u komponentnoj analizi pokazati da su visoko korelirane također samo s jednim faktorom (faktor I). U trećoj skupini su distribucije na tvrdnjama 2, 11 i 5.

Distribucije tvrdnji 2, 11 i 5 slične su po tome što prve dvije izgledaju kao obrnuta distribucija pete tvrdnje. Distribucija na tvrdnjama 2 i 11 pokazuje uzlaznu tendenciju, a distribucija 5 silaznu. Slične su distribucije na tvrdnjama 7 i 8.

Tablica 2. Sažet pregled rezultata

Red. br. tvrdnje	Ne slaže se (1+2)	Nesiguran (3)	Slaže se (4+5)
1.	81,2	8,9	9,8
2.	26,0	25,7	48,3
3.	10,5	12,5	77,0
4.	70,7	14,4	14,9
5.	45,3	29,5	25,2
6.	10,0	19,3	77,0
7.	45,4	19,0	33,0
8.	40,7	26,6	32,7
9.	13,1	15,7	71,3
10.	74,7	12,6	12,6
11.	29,0	29,4	41,7
12.	7,2	14,8	77,9

Tablica 3. Najviše i najmanje prihvaćene tvrdnje

Najmanje prihvaćene (1 + 2)	Najviše prihvaćene (4+5)
Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi po vlastitoj volji (1)	Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima (12)
Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi te smije neograničeno upotrebljavati sve što se nalazi na njoj (10)	Čovjek je samo jedno od prirodnih bića i mora se podčinjavati zakonima prirode (3)
Iskonsko je pravo čovjeka da iskoristava prirodna dobra prema vlastitoj volji (4)	Društveni razvoj treba biti određen zakonima prirode (6)
	Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadaćama društva (9)

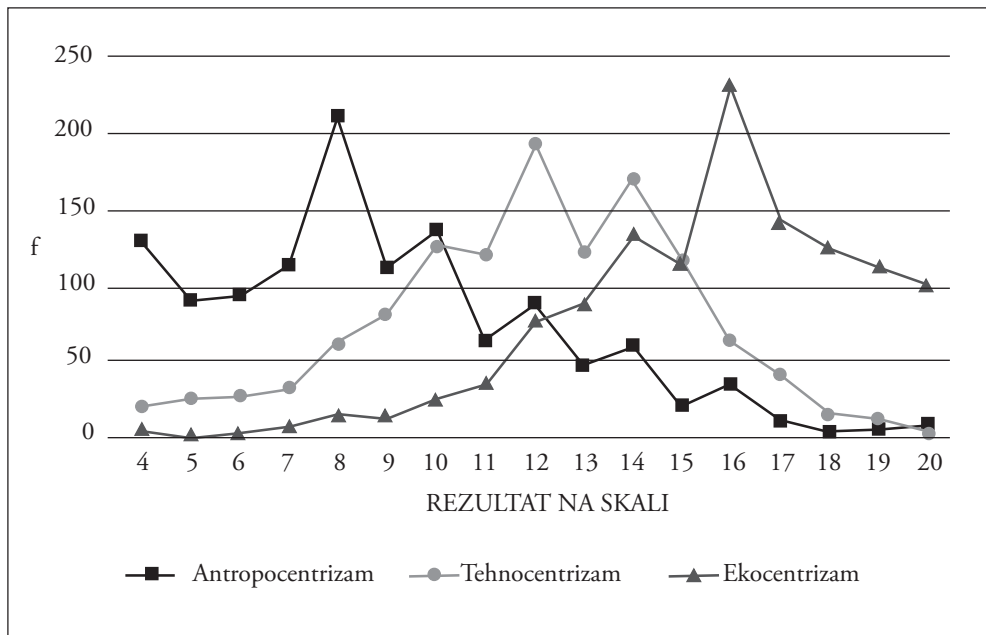
Prikaz distribucija frekvencija (Tablica 1) pokazao je za svaku od dvanaest tvrdnji (čestica) koliki postotak ispitanika i u kojem stupnju se „(ne)slaže” s njom. Na taj način dobili smo osnovnu orijentaciju o rezultatima na instrumentu i usmjerenost (zakrivljenost) pojedinih distribucija frekvencija. Zakrivljenosti distribucija frekvencija pokazuju sklonost ispitanika prema sadržaju tvrdnji.

Osim tako prezentiranih rezultata, zanimalo nas je kakva je sklonost ispitanika u „ne-slaganju / slaganju” (na ljestvici od jedan do pet) za skupinu od nekoliko tvrdnji. U instrumentu po četiri tvrdnje (čestice) čine jednu specifičnu skupinu. Tri su takve skupine tvrdnji koje definiraju tri koncepta: antropocentrizam (homocentrizam), tehnicizam (tehnocentrizam) i naturalizam (ekocentrizam). Pripadnost tvrdnje nekom od triju konceptata definirana je prilikom sastavljanja instrumenta, a na osnovi empirijske potvrde prethodnim istraživanjima da pripadaju dotičnom konceptu. Tako su za mjerenje antropocentrizma izvršene tvrdnje pod rednim brojevima: 1, 4, 7, i 10; tehnicizma: 2, 5, 8 i 11; ekocentrizma: 3, 6, 9 i 12 (nazive tvrdnji vidi u Tablici 1). Kao mjera pouzdanosti u mjerenju antropocentrizma, tehnicizma i ekocentrizma primijenjen je „alfa” koeficijent pouzdanosti, na osnovi izračunatih korelacija između četiriju varijabli (tvrdnjama) u svakoj skupini. Alfa koeficijent za antropocentrizam iznosi 0,73, za tehnicizam 0,68, a za ekocentrizam 0,72, što – s obzirom na mali broj čestica – pokazuje relativno visoku pouzdanost instrumenta.

Tablica 3a. Kumulativni rezultati antropocentrizma, tehnicizma i ekocentrizma

Bodovi	Antropocentrizam		Tehnicizam		Ekocentrizam	
	f	%	f	%	f	%
4	129	10,7	17	1,5	2	0,2
5	89	7,4	23	1,9	-	-
6	92	7,6	25	2,1	0	0,0
7	112	9,3	29	2,4	4	0,3
8	212	17,6	60	5,5	12	1,0
9	110	9,1	79	6,5	11	0,9
10	135	11,2	125	10,4	23	1,9
11	62	5,2	119	9,9	33	2,8
12	86	7,1	193	16,1	75	6,3
13	45	3,8	120	10,0	86	7,1
14	58	4,8	170	14,2	133	11,0
15	18	1,5	116	9,7	113	9,4
16	32	2,6	62	5,1	233	19,3
17	8	0,7	39	3,2	142	11,8
18	1	0,1	13	1,0	123	10,2
19	2	0,2	9	0,8	110	9,1
20	4	0,3	1	0,1	99	8,3
Ukupno	1195	99,4	1199	99,7	1198	99,6

Na tako dobivenim skalama Likertova tipa aditivno maksimalni broj bodova koje ispitanik može postići je 20, a minimalni 4 boda. Bodovi na sve četiri tvrdnje se zbrajaju i dobiva se kumulativni rezultat za svakog ispitanika. Veći rezultat na skali indicira veću sklonost pojedinom konceptu. U Tablici 3a prikazani su kumulativni rezultati za tri koncepta sa po četiri tvrdnje i broj ispitanika koji ih je postigao, a koji su prikazani na Slici 1.

Slika 1. Distribucije rezultata na konceptima

Tablica 3a i Slika 1 pokazuju sljedeće: većina ispitanika nesklona je antropocentrizmu, a sklona ekocentrizmu, dok su tehnocentristi vjerojatno „podijeljeni” između tih dviju orijentacija. Konkretno to znači:

- Na skali antropocentrizma 78,7% ispitanika ima rezultat manji od teoretske srednje vrijednosti skale, tj. 12 bodova (većina ispitanika je koncentrirano u srednjem dijelu ispod prosjeka skale). Dobiveni rezultat pokazuje da većina ispitanika izražava nizak stupanj slaganja s antropocentričnim tvrdnjama – nije sklona i ne prihvaća antropocentrizam.
- Na skali tehnocentrizma 39,7% ispitanika postiže rezultat manji od teoretske srednje vrijednosti skale (12 bodova), a 44,2% ispitanika više od prosječne vrijednosti skale. To znači da je nešto veći postotak ispitanika koji su više skloni tehnocentrizmu, nego obrnuto. (Iz ovakve distribucije rezultata preliminarno bi se možda moglo postaviti hipotezu da dio „tehnocentrista” (onih manje mu sklonih) naginje antropocentrizmu – vjerojatno kao poželjnoj orijentaciji u razvoju, a dio (onih više

mu sklonih) naginje ekocentrizmu – vjerojatno kao poželjnoj orijentaciji u zaštiti prirode i okoliša).

- c) Većina ispitanika – 86,6%, na skali ekocentrizma postiže više od teoretske prosječne vrijednosti, dok 7,1% ispitanika postiže manji rezultat od prosječnog. To znači da većina ispitanika izražava visok stupanj slaganja s ekocentričnim tvrdnjama i time pokazuje sklonost prema ekocentrizmu – prihvaća ekocentričnu orijentaciju.

Iako se tehnocentrizam u istraživanjima pokazao kao samostalna orijentacija u socijalnoekološkom prostoru koju simboliziraju vrijednosti tehničkog napretka – tehnika kao ključna vrijednost, ali je – kao što je već rečeno – u nekim (istraživanjima) statističkim analizama potvrđeno da tehnocentrično orijentirani zapravo pripadaju antropocentricima (Cifrić, 1990a:232). Pa ipak, između dviju generalno oponentskih (polarnih) orijentacija – „antropocentrizma” i „ekocentrizma” (što potvrđuje i korelacija između njih – na razini značajnosti od 0.01 i iznosi -.404), tehnocentristi se kao skupina „lome” (vjerojatno u primjeni tehnike) na antropocentričnu orijentaciju – koja jamči čovjeku blagodat i koja znači primjenu tehnike u eksploataciji prirode i, s druge strane, na ekocentričnu orijentaciju – koja jamči održanje prirode (ekosustava) i koja znači primjenu tehnike u zaštiti prirode (okoliša). Takvoj spoznaji hipotetički idu u prilog i navedeni rezultati na skali tehnocentrizma.

Argument za ovakvu interpretaciju su korelacije između triju skupina (po četiri varijable) koje označavaju tri koncepta. Korelacija (značajna na razini 0.01) između tehnocentrizma i antropocentrizma je pozitivna i iznosi .158, a s ekocentrizmom je negativna i iznosi -.222.

3.1.6. Usporedba s nekim ranijim istraživanjima

U kontekstu dobivenih rezultata na instrumentu zanimljiva je barem površna usporedba s rezultatima nekih ranijih istraživanja – rezultati istraživanja na studentskim uzorcima provedenih 1988. i 1992. godine i rezultati provedeni na populacijskom uzorku 1988. i 2004. godine. U Tablici 3a navedeni su rezultati prema tvrdnjama i godinama istraživanja, ali u nešto reduciranom obliku. Prikazani su samo postoci koji pokazuju slaganje (prihvaćanje) i neslaganje (neprihvaćanje) sadržaja odgovora. Smisao ovakve usporedbe jest da pokaže stanje stvari u različitim razdobljima, kao dodatna informacija uz rezultate dobivene u istraživanju 2004. godine. Usporedba bi mogla eventualno poduprijeti tezu o tome da se tijekom više od jednog desetljeća oblikovala svijest (mišljenje) o odnosu prema čovjeku, tehnici i prirodi kao orijentacijskim vrijednostima koje usmjeravaju vrste aktivnosti i način ponašanja.

Na osnovi aritmetičkih sredina moglo bi se diskurzivno reći da se oblikovao kompleks stavova i mišljenja, vjerojatno znanja i spremnosti na aktivnost, koji u cjelini tvore strukturu socijalnoekološke svijesti. Naime, usporedba (Tablica 3a) prosječnih vrijednosti pruža opći dojam o rezultatima da su oni veoma slični. Testiranjem razlika aritmetičkih sredina studentskih uzoraka (1988. i 1992.) kao i populacijskih (1988. i 2004.) pokazale bi se ili ne bi stvarne promjene u odgovorima ispitanika na konkretne tvrdnje, nastale u dotičnom razdoblju, kao što je, primjerice, bio raniji pokušaj (Cifrić, 1994b:155-

156). Detaljnija usporedba rezultata zasnovana na statističkoj analizi i kontekstualni komentar zahtijevao bi više prostora, pa će se ovdje ostati samo na ovom tabličnom usporednom prikazu.

Tablica 3b. *Pregled rezultata u nekoliko istraživanja*

Tvrđnja	Neslaganje (1+2)	Slaganje (4+5)	M	Godina
1. Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se može odnositi prema vlastitoj volji	83,2	12,4	1,9	1988. studenti*
	91,6	5,5	1,6	1992. student**
	85,2	11,2	1,8	1988. Hrvatska***
	81,2	9,8	1,8	2004. Hrvatska
2. Razvoj tehnike donosi čovječanstvu nove blagodati	19,7	71,4	3,5	1988. studenti
	22,0	69,0	3,5	1992. studenti
	19,5	72,2	3,6	1988. Hrvatska
	26,0	48,3	3,2	2004. Hrvatska
3. Čovjek je samo jedno od prirodnih bića i mora se podčinjavati zakonima prirode	18,8	73,9	3,6	1988. studenti
	17,0	77,7	3,8	1992. studenti
	22,1	72,2	3,6	1988. Hrvatska
	10,5	77,0	3,9	2004. Hrvatska
4. Iskonsko je pravo čovjeka da iskorištava prirodna dobra prema vlastitoj volji	53,4	34,4	2,7	1988. studenti
	77,8	15,7	2,5	1992. studenti
	57,8	32,9	2,6	1988. Hrvatska
	70,7	14,9	2,1	2004. Hrvatska
5. Danas čovjek potpuno kontrolira i najsuvremeniju tehnologiju i time sprečava moguće nesreće	64,9	55,5	2,4	1988. studenti
	79,1	13,7	2,1	1992. studenti
	66,7	24,1	2,4	1988. Hrvatska
	45,3	25,2	2,7	2004. Hrvatska
6. Društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode	17,1	62,8	3,5	1988. studenti
	12,6	72,0	3,7	1992. studenti
	18,7	65,3	3,5	1988. Hrvatska
	10,0	77,0	3,8	2004. Hrvatska
7. Čovjek kao najrazvijenije biće na Zemlji treba odlučivati o sudbini svega bilj. i život. Svijeta	9,0	34,5	3,1	1988. studenti
	68,7	24,5	2,3	1992. studenti
	40,5	53,4	3,1	1988. Hrvatska
	45,4	33,0	2,7	2004. Hrvatska
8. Jedino tehnika može osigurati čovječanstvu bolje perspektive	29,1	55,0	3,3	1988. studenti
	51,2	29,8	2,7	1992. studenti
	34,9	53,0	3,2	1988. Hrvatska
	40,7	32,7	2,9	2004. Hrvatska

9. Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadaćama društva	10,7	79,2	4,0	1988. studenti
	8,4	83,8	4,1	1992. studenti
	10,6	82,0	4,0	1988. Hrvatska
	13,1	71,3	3,7	2004. Hrvatska
10. Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi, te smije neograničeno upotrebljavati sve što se nalazi na njoj	–	–	–	1988. studenti
	87,4	9,0	4,0	1992. studenti
	–	–	–	1988. Hrvatska
	74,7	12,6	2,0	2004. Hrvatska
11. Suvremena tehnika ima mnogo više pozitivnih nego negativnih osobina	24,2	56,8	2,3	1988. studenti
	28,0	42,4	3,1	1992. studenti
	24,8	58,4	3,3	1988. Hrvatska
	29,0	41,7	3,1	2004. Hrvatska
12. Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima prirode	–	–	–	1988. studenti
	15,0	75,3	3,8	1992. studenti
	–	–	–	1988. Hrvatska
	7,2	77,9	4,0	2004. Hrvatska

Izvor: * i ** vidi Cifrić (1992, 1994b) i Kufrin (1996)

*** vidi Cifrić (1990a, 1990b)

3.2. Struktura latentnih dimenzija

U prethodnom odjeljku prezentirani su i komentirani rezultati na instrumentu za svaku tvrdnju. Oni pokazuju kakav je odnos ispitanika prema sadržaju svake pojedine tvrdnje, odnosno koliki broj ispitanika prihvaća pojedini stupanj slaganja na ljestvici ocjenjivanja. Iz takvih podataka nije vidljivo postoji li kod ispitanika neka zajednička osnova za slično percipiranje više različitih tvrdnji na instrumentu, tj. na postojanje jedne ili više latentnih dimenzija.

Naša druga hipoteza (vidi gore) odnosila se upravo na teoretsku pretpostavku da postoji takav latentni prostor i da se na instrumentu može utvrditi nekoliko faktora, odnosno socijalnoekoloških orijentacija. U provjeri te hipoteze primijenjena je faktorska analiza pod komponentnim modelom.

Faktorska analiza obuhvatila je svih 12 varijabli. Kriterij za interpretaciju varijabli u pojedinim dimenzijama (faktorima) bio je saturacija od .60 i više na svakoj varijabli. Tako visok kriterij saturacije proizlazi iz činjenice da je instrument već nekoliko puta primjenjivan. U tim slučajevima instrument je sadržavao više sadržajno heterogenih varijabli nego ovaj, pa se u njemu primjenjivao kriterij saturacije od .40. Međutim, pokazalo se da ovih dvanaest varijabli mogu relativno dobro otkriti latentni prostor socijalnoekoloških orijentacija, pa je zato ovdje uzeta znatno viša saturacija.

Komponentna analiza pod GK kriterijem pokazala je da se varijable u instrumentu nalaze u tri bazične solucije – tri faktora I. reda koji tumače 56,398% ukupne varijance. Očito je da ova tri koncepta tumače (a instrument „pokriva”) samo nešto više od polovine mjereno socijalnoekološkog prostora.

Tablica 4. *Karakteristike bazičnih solucija*

Faktori	Lambda	% ukupne varijance	Kumulativno	% faktorske varijance
1	3,523	29,360	29,360	34,3487
2	1,921	16,006	45,366	33,3715
3	1,324	11,033	56,398	31,9355

Ortogonalnom projekcijom varijabli na oblimin faktore dobivene su dimenzije iz kojih su prepoznatljiva neka idealno-tipska shvaćanja ispitanika. To su koncepti koji služe ispitanicima kao latentni kriteriji u izražavanju svojeg odnosa prema istraživanom socijalnoekološkom prostoru. U procjeni sadržaja u pojedinim tvrdnjama, dobivene dimenzije orijentacijska su osnova ispitanicima u izražavanju stupnja slaganja sa svakom pojedinim tvrdnjom.

Prvi faktor sastoji se od četiriju tvrdnji: 1, 4, 7 i 10 (Tablica 5). U njima su istaknute neke konstatacije o položaju i odnosu čovjeka prema prirodi i Zemlji. Primjerice, da čovjek ima „pravo”, da je „gospodar Zemlje”, „gospodar prirode”, te da je „najrazvijenije biće na Zemlji”. Iz toga slijedi i njegov odnos prema Zemlji i prirodi. Primjerice, da „iskorištava prirodna dobra”, da „neograničeno upotrebljava sve” što je na Zemlji, da se „odnosi prema vlastitoj volji”, te da „odlučuje o sudbini svega biljnog i životinjskog svijeta”. Ovaj faktor, odnosno socijalnoekološka orijentacija, nazvan je „antropocentrizam”, odnosno „homocentrizam”.

Drugi faktor isto ima četiri tvrdnje: 2, 5, 8 i 11 (Tablica 6). Tvrdnje se odnose na tehniku o kojoj se kaže da ima „više pozitivnih nego negativnih osobina”, da cijelom čovječanstvu donosi „nove blagodati i uživanja” i „bolje perspektive”. Tehnologija je pod čovjekovom kontrolom koja „sprečava moguće nesreće”. Faktor, odnosno socijalnoekološka orijentacija, je nazvan „tehnocentrizam”, odnosno „tehnologizam”.

Treći faktor također sadrži četiri tvrdnje: 3, 6, 9 i 12 (Tablica 7). U njihovu sadržaju iznesen je stav o položaju čovjeka na Zemlji i odnosu prema drugim bićima iz kojega proizlazi da je čovjek „jedno od bića na Zemlji”, odnosno „jedno od prirodnih bića” pa je „ovisan” i „mora se podčinjavati” uvjetima i zakonitostima prirode. I ne samo to, nego cjelokupni „društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode”, čije očuvanje, kao društveni zadatak, „ima prednost pred svim drugim zadaćama društva”. Ova orijentacija, odnosno faktor, nazvana je „naturalizam”. S obzirom da se pod „naturalizmom” može podrazumijevati i nešto drugo, primjerenije ga je možda nazvati „ekocentrizam” kao suprotnost „antropocentrizmu”.

Glede postavljene (druge) hipoteze, može se zaključiti da je u empirijskom istraživanju utvrđeno postojanje tri socijalnoekološke orijentacije, odnosno tri faktora: antropocentrizam (homocentrizam), tehnocentrizam (tehnologizam) i naturalizam (ekocentrizam). Korelacija između faktora (Tablica 8) pokazuje da oni postoje samostalno, tj. neovisno jedan o drugome. Naime, antropocentrizam i tehnicizam su veoma nisko i pozitivno korelirani (.075), a antropocentrizam i naturalizam nisko i negativno korelirani (-.268), dok su tehnicizam i naturalizam nisko i negativno korelirani (-.240). Iz toga je zaključče-

no da dobiveni faktori predstavljaju tri samostalne socijalnoekološke orijentacije ispitanika, a s obzirom na reprezentativni uzorak to znači i u istraživanoj populaciji. Glede „neovisnosti” dobivenih faktora treba napomenuti da se radi o statistički dobivenim latentnim dimenzijama. Naime, u teoretskom shvaćanju odnosa čovjeka i prirode može se taj odnos promatrati (kao što je rečeno) i kao odnos dviju oponentskih koncepcija horizontalno pozicioniranih na krajnjim točkama – polovima. U neposrednoj stvarnosti obje orijentacije čine vrlo često isprepletene (mješovite) strukture vrijednosti i stavova uvjetovane situacijama. Treći faktor – „tehnocentrizam” u praksi je također neodvojiv od antropocentrizma i obrnuto. Štoviše, u ranijim istraživanjima tvrdnje koje reprezentiraju antropocentrizam i tehnocentrizam našle su se u jednom faktoru kojega se nazvalo „antropocentrizam utemeljen na povjerenju u tehniku” (Cifrić, 1994b:162). Teško bismo u populaciji našli pojedince koji prihvaćaju isključivo samo jednu od tri dobivene orijentacije.

Tablica 5. *Struktura I. faktora: Antropocentrizam (homocentrizam)*

Tvrdnja	Korelacija
4. Iskonsko je pravo čovjeka da iskorištava prirodna dobra prema vlastitoj volji	.769
10. Čovjek je gospodar Zemlje na kojoj živi, te smije neograničeno upotrebljavati što se nalazi na njoj	.762
1. Čovjek je apsolutni gospodar prirode u kojoj živi i prema njoj se smije odnositi prema vlastitoj volji	.689
7. Čovjek kao najrazvijenije biće na Zemlji treba odlučivati o sudbini svega biljnog i životinjskog	.679

Tablica 6. *Struktura II. faktora: tehnicizam (tehnocentrizam)*

Tvrdnja	Korelacija
11. Suvremena tehnika ima mnogo više pozitivnih nego negativnih osobina	.779
2. Razvoj tehnike donosi čovječanstvu nove blagodati i uživanja	.749
8. Jedino tehnika može osigurati čovječanstvu bolje perspektive	.670
5. Danas čovjek potpuno kontrolira i najsuvremeniju tehnologiju i time sprečava moguće nesreće	.637

Tablica 7. *Struktura III. faktora: naturalizam (ekocentrizam)*

Tvrdnja	Korelacija
6. Društveni razvoj treba biti podređen zakonima prirode	.783
12. Čovjek je samo jedno od bića na Zemlji i potpuno je ovisan o njezinim uvjetima i zakonitostima	.773
3. Čovjek je samo jedno od prirodnih bića i mora se podčinjavati zakonima prirode	.757
9. Očuvanje prirode ima prednost pred svim drugim zadaćama društva	.621

Tablica 8. *Korelacije faktora*

Faktor	1	2	3
1	1.000	.075	-.286
2	.075	1.000	-.240
3	-.268	-.240	1.000

3.3. Sociološka (sociodemografska) obilježja orijentacija

Nakon što su u prethodnim odjeljcima izložena obilježja distribucija frekvencije i struktura faktora – latentnih dimenzija, u ovom odjeljku prezentiraju se neka sociološka (sociodemografska) obilježja dobivenih orijentacija (antropocentrizam / homocentrizam, tehnicizam / tehnocentrizam, naturalizam / ekocentrizam). Kao sociološka obilježja ovdje su uzeta operacionalizirana obilježja sadržana u pitanjima iz upitnika, a odnosa se na sljedeće: 1. samoopis religioznosti; 2. dob; 3. mjesto u kojemu su proveli najveći dio života; 4. promjena imovinskog stanja; 5. stupanj obrazovanja; 6. bračno stanje; 7. radni status; 8. konfesionalna pripadnost; 9 nacionalna pripadnost; 10. zavičajna (regionalna) pripadnost; 11. spol.

Pokušali smo istražiti koja su konkretna svojstva (pojedini odgovori) svakog obilježja povezana s nekom od triju orijentacija koje su nazvane konkretne orijentacijske dimenzije „socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta”. Nazvali smo ih i „orijentacijski identiteti” upravo zato što nemaju čvrstu i jednoznačnu strukturu obilježja, nego u svojoj sadržajnoj strukturi (varijabli) implicitno sadrže samo „čvrste” orijentacijske vrijednosti: čovjeka, tehniku ili prirodu, koje u društvu (kulturi) imaju simbolično značenje. Kao takvi pokretačka su sila čovjekova svakodnevnog ponašanja i ukupnog djelovanja – katkad rutiniziranog, katkad osviještenog. U tom smislu su shvaćeni kao idealno-tipski identiteti. Ali, u stvarnosti, pod utjecajem promjena konkretni pojedinci mogu mijenjati neka od obilježja (i njihova svojstva) i utjecati na promjene konkretnog identiteta. (Primjerice, čovjek u starijoj dobi promijeni stupanj religijskog uvjerenja, procjenu imovinskog stanja, itd. Ovdje je riječ o empirijskom profilu konkretnog orijentacijskog identiteta u 2004. godini koji će u nekom budućem istraživanju na uzorku iste populacije biti drugačije profiliran, ali kao idealno-tipski zadržat će svoja obilježja i „svojstva”. To se odnosi i na društvene skupine jer se tijekom vremena mogu mijenjati njihova obilježja. Promjene identiteta preciznije je moguće pratiti (istraživati) longitudinalnim istraživanjem koje uvažava vremensku dimenziju promjena i odgovorilo bi se na pitanje kako se mijenja identitet (obilježja) neke skupine tijekom, primjerice, nekoliko desetljeća i koje su društveno relevantne okolnosti tih promjena. Ali, takvo istraživanje dugo traje pa i njegove rezultate treba dugo čekati. Možda bilo uputno razmišljati o panel-istraživanjima ili primijeni eksperimenta ex post facto retrospektivnog tipa.

U statističkom pogledu primijenjeni su analiza varijance i t-test uz prethodno testiranje homogenosti varijanci. Testiranje je provedeno na razini rizika 5%. Analizirali smo koja „svojstva” (statistički: varijable) pokazuju relativno „najviše” odnosno „najmanje”

sklonosti ispitanika prema pojedinoj orijentacijskoj dimenziji (antropocentrizam, tehnocentrizam i ekocentrizam). Za tu interpretaciju poslužili smo se vrijednostima aritmetičkih sredina, tj. utvrđivanjem značajnih razlika između pojedinih varijabli. (Zbog ograničenosti prostora ne navodimo te vrijednosti, ali ih uzimamo u obzir u interpretaciji „profila” triju orijentacija). Najniže vrijednosti aritmetičkih sredina pokazuju relativno najmanju sklonost ispitanika, a najviše vrijednosti relativno najvišu sklonost ispitanika prema jednoj od orijentacija, odnosno konceptu.

U Tablici 9 istaknuta su svojstva po kojima su ispitanici „najviše” i „najmanje” skloni trima orijentacijama. Uz svaku orijentacijsku dimenziju (antropocentrizam, tehnocentrizam, ekocentrizam) navedene su varijable na kojima razlike aritmetičkih sredina pojedinih grupa nisu manje od 0.1, iako te razlike nisu uvijek i statistički značajne. Napominjemo da kod nekih obilježja nisu utvrđene statistički značajne razlike, što je naznačeno u tablici. Primjerice, u obilježju „procjena imovinskog stanja” (osobnog i / ili obitelji) nismo utvrdili takve sklonosti zbog veoma sličnih vrijednosti aritmetičkih sredina. Jedino za „ekocentrizam” podaci pokazuju da su mu relativno „najmanje” skloni ispitanici koji imaju „bolje” ili „puno bolje” imovno stanje od većine drugih obitelji. Iz podataka navedenih u Tablici 9 mogu se ekstrahirati konkretna sociodemografska obilježja ispitanika koja opisuju neku orijentacijsku dimenziju i za koju su najviše ili najmanje karakteristična pojedina „svojstva” nekog obilježja, dakle, (ne)sklonost ispitanika. Na taj način iz opisa, odnosno slike (profila) ispitanika, dobivamo u biti profil konkretne dimenzije, odnosno empirijskog orijentacijskog identiteta.

- Antropocentrizmu su „najviše” skloni ispitanici koji nisu sigurni jesu li ili nisu religiozni, pravoslavci, sa završenom osnovnom školom, nezaposleni i domaćice, političkog opredjeljenja bliskog HSLS, HSP i IDS, žive u sjevernoj Hrvatskoj ili Slavoniji, u naselju manjem od 10.000 stanovnika. „Najmanje” su mu skloni protivnici vjere i nereligiozni, protestanti i pripadnici neke druge vjerske zajednice (osim kršćana, muslimanske i židovske) ili pak nijedne, stari između 26 i 35 godina, koji žive u „srednjim” gradovima, sa završenim višim, visokim obrazovanjem (uključujući magisterij i doktorat znanosti), rastavljeni, samostalno obavljaju privrednu djelatnost (obrtnici i slobodne profesije), bošnjačke nacionalne pripadnosti, skloni političkoj orijentaciji LS, HNS ili DC, a žive na području Like, Pokuplja i Banovina.
- Tehnocentrizmu su „najviše” skloni „nesigurni” u svoju religioznost ili su „religiozni na svoj način”, do 25 godina starosti, koji žive u „regionalnom” gradu i Zagrebu, sa završenom višom i visokom školom ili fakultetom (uključujući magisterij i doktorat), neoženjeni / neudane ili rastavljeni, samostalno obavljaju privrednu djelatnost, nacionalno neopredjeljeni, skloni političkoj orijentaciji HSS ili HSP, koji žive na području jedne od triju regija: Lici, Pokuplju i Banovini; Slavoniji; Istri, Primorju i Gorskom kotaru, po spolu muškarci. „Najmanje” su skloni tehnicizmu protivnici religije po crkvenom učenju, stari između 55 i 65 godina, imaju završeno manje od OŠ, udovci / udovice, obavljaju samostalnu privrednu djelatnost (obrt, slobodne profesije), protestanti i pravoslavci, skloni DC, i žive u „regionalnom” gradu, na području dvije regije: sjeverne Hrvatske; Zagreba i Zagrebačke županije, po spolu žene.

Tablica 9. Sklonosti ispitnika antropocentrizmu, tehnocentrizmu i ekocentrizmu

ANTROPOCENTRIZAM		TEHNOCENTRIZAM		EKOCENTRIZAM	
Relativno najviše	Relativno najmanje	Relativno najviše	Relativno najmanje	Relativno najviše	Relativno najmanje
Nisu sigurni	Protivnici vjere; nereligiozni	Nisu sigurni; religiozni na svoj način	Protivnici vjere	Religiozni prema crkv. učenju	Nisu sigurni
-	26-35 god.*	Do 25 god.*	55-65 god.*	Preko 65 god. (i 36-45)	Do 25 god. (i 26-35)
Do 10.000 stanovnika	70.000-150.000 (150-500.000)	70.000-150.000 (10-70.000)	Do 10.000	Do 10.000	70.000-150.000 (Zagreb)
-	-	-	-	-	(imov. stanje) puno bolje od većine drugih
Završena OŠ	Viša, fakultet, mag. i doktorat	Viša, fakultet, mag. i doktorat	Manje od OŠ	Manje od OŠ	Srednja škola
-	Rastavljeni*	Rastavljeni (neož./neud.)	Udovac/ica	Udovac/ica (rastavljeni)	Neož./neud.
Domaćica, nezaposleni	Samostalna privr. Djelat.	Poljoprivred., učenici i stud.*	Samostalna priv. djelat.*	Samostalna priv. djelat.*	Honorarni rad (učen. i stud.)*
Pravoslavci (1)*	Protestanti i druge vjere*	-	Protestanti i druge vjere (pravos.)	Protestanti i druge vjer.*	Muslimani*
-	Bošnjaci (2)*	Nacionalno neopred.*	-	Ostali (Srbi)	Nac. neopred.*
HLSL, HSP, IDS	LS, HNS, DC	HSS, HSP*	DC*	HSS, DC	LS, HSP, HSLS
Sjeverna Hrvatska; Slavonija	Lika, Pokuplje, Banovina	Lika, Pokuplje, Banovina, Slavonija, Istra, Prim., Gorski Kotar	Sjeverna Hrvatska; Zagreb i Zagrebačka županija	Lika, Pokuplje, Banovina, sjeverna Hrvatska	Slavonija, Dalmacija
-	-	muškarci	žene	žene	muškarci

* Razlike nisu statistički značajne

1. U odnosu na katolike u uzorku je bio zastupljen mali broj pravoslavaca (2,2%) i muslimana (1,1%) kao i pripadnika drugih vjeroispovijesti.

2. U uzorku je bilo 2,4% Srba, 0,4% Bošnjaka, 1,8% ostalih i 0,6% nacionalno neopredijeljenih.

- Ekocentrizmu su „najviše” skloni ispitanici religiozni po crkvenom učenju, stari preko 65 godina (ali i oni od 36 do 45), žive u manjim naseljima (do 10 tisuća stanovnika), rastavljeni ili udovi, po zanimanju domaćice ili samostalne djelatnosti, protestanti, pripadnici nacionalnih manjina (primjerice, Talijani, Česi, Mađari) ili nacionalno neopredijeljeni, skloni političkim orijentacijama HSS i DC, žive na prostoru dviju regija: Like, Pokuplja i Banovine i sjeverne Hrvatske, po spolu su žene. „Najmanje” su skloni ekocentrizmu „nesigurni” u svoju religioznost, stari do 35 godina, žive u „regionalnom gradu” imaju završenu srednju školu i više, neoženjeni / neudane, bave se honorarnim radom, islamske vjeroispovijesti, bošnjačke nacionalne pripadnosti i skloni političkim usmjerenjima LS, HSP ili HSLS, a žive na području dviju regija: Slavonije i Dalmacije, po spolu su muškarci.

Osim ove deskripcije odnosa pojedinih obilježja, tj. dobivena tri „empirijska profila” konkretnih orijentacija, potrebno bi bilo objasniti ulogu svakog obilježja ponaosob u njima. Naime, „empirijski profili” – kao profili konkretnih identitetskih dimenzija – predstavljaju konkretizaciju idealno-tipske slike. U tom smislu oni mogu biti relativno trajni, toliko trajni dok se u društvu (kulturi) ne promijene praktično značenje pojedinih simbola (čovjek, tehnika, priroda) kao vrijednosti u njihovu kulturnom bitku. Dakle, dok njihova obilježja ne dožive promjene. Tada je moguće utvrditi novu idealno-tipsku sliku orijentacijske dimenzije socijalnoekološkog identiteta. Njihovo praktično značenje mijenja s društvenim (kulturnim) promjenama društva, ili novim situacijama pojedinaca.

Kako, dakle objasniti povezanost pojedinih svojstava svakog od istraživanih obilježja (dakle, (ne)sklonost ispitanika), prikazanih u Tablici 10. Za to bi bilo potrebno znatno više prostora, pa ćemo se usmjeriti samo na neke primjere obilježja, odnosno njihovih „svojstava” (u odgovorima ispitanika u okviru obilježja). Primjerice, obilježje spol jednako (nema statistički značajne razlike) utječe na antropocentričnu orijentaciju ispitanika, tj. ne postoje posebne sklonosti muškaraca i žena. Jednako tako ne utječe „procjena imovinskog stanja”; obilježje „stupanj obrazovanja” različito utječe na orijentacije. Ispitanici s najvišim obrazovanjem (viša škola, fakultet, doktorat) najviše su skloni tehnocentrizmu, a najmanje antropocentrizmu i ekocentrizmu. Suprotno tome, ispitanici sa postignutom osnovnim (OŠ) ili manjim obrazovanjem najviše su skloni antropocentrizmu i ekocentrizmu, a najmanje tehnocentrizmu. Iz toga ne bismo mogli jednoznačno izvesti tezu o tehničkoj usmjerenosti obrazovanja. Dakle, što je viši stupanj obrazovanja, veća je sklonost tehnocentrizmu. Ovo obilježje treba dovesti u svezu s nekim drugim obilježjima. Primjerice, kod tehnocentrizma je riječ o višoj naobrazbi i to mladih ispitanika, pa u tom kontekstu treba razumjeti najvišu sklonost ispitanika višeg obrazovanja s ovom dimenzijom. Naprotiv, kod najviše sklonosti prema ekocentrizmu ispitanika (naj) nižih stupnjeva obrazovanja treba povezati sa starijom dobi ispitanika. Slično je i s drugim obilježjima. To nas upućuje na zaključak da su dobiveni deskriptivni orijentacijski profili razumljivi tek u kontekstu više obilježja i da ih tako treba objašnjavati.

Zanimljivo je da „svojstva” (varijable) dvaju obilježja „vjerska” i „nacionalna” pripadnost ne pokazuju statistički značajne razlike. tak ni prema vrijednostima aritmetičkih sredina ne mogu se vidjeti neke „razlike” između konfesionalne pripadnosti „velikih”

vjerskih zajednica i njihove (ne)sklonosti prema antropocentrizmu, tehnocentrizmu ili ekocentrizmu.

Što se tiče „religioznosti”, vidljivo je da rezultati istraživanja – na ovaj način analizirani – ne potvrđuju tezu o jednoznačnoj povezanosti religioznosti i socijalnoekološke orijentacije. Naši rezultati pokazuju da su ispitanici „religiozni sukladno crkvenom učenju” relativno najviše skloni ekocentrizmu. Ispitanici svih drugih oblika religioznosti „raspršeni” su glede triju orijentacija i relativne (ne)sklonosti.

4. OSVRT NA REZULTATE I RASPRAVA

4.1. Rezultati u sociokulturnom kontekstu

Istraživanje je provedeno u Republici Hrvatskoj 2004. godine, kao dio opsežnijeg upitnika, pa je logično pitanje što je sve moglo utjecati na dobivene rezultate cijeloga istraživanja. Utjecaj se može analizirati u statističkom pogledu utvrđivanjem povezanosti između različitih varijabli (instrumenata) koji su se nalazili u upitniku ili deskribirati socijalni kontekst, kao što se ovdje čini. Povezanost pojedinih segmenata istraživanja vjerojatno će biti predmet još nekih radova, pa će se o tome moći donijeti meritorniji sud. Ovdje nas zanima društveni kontekst i prilike u kojima su se našli ispitanici i cijelo društvo. Držimo da kontekst, tj. društvene (ne)prilike mogu značajno utjecati na važnost nekih vrijednosti u društvu i njihovu prihvaćenost kod ispitanika. Navest ćemo nekoliko društvenih egzogenih i endogenih momenata (bez vrednovanja njihova utjecaja), ali koje treba imati na umu pri razumijevanju dobivenih rezultata.

1. Globalizacija (kao neizbježan, ambivalentan, neproračunljiv, ali po optimistima upravljiv proces) postala je nezaobilazna činjenica u interpretaciji socijalnih promjena u svijetu. S globalizacijskim megatrendovima: globaliziranje tržišta i internacionaliziranje proizvodnje, brzo širenje novih informacija i komunikacijskih tehnologija, tercijariziranje gospodarskih struktura i intenziviranje primjene znanja u zapošljavanju (Welsch, 2000) hrvatsko društvo uključuje se, ne samo u postojeći svjetski poredak, nego se – htjelo ili ne – s globalizacijom uključuje u stvaranje novog svjetskog poretka u 21. stoljeću, bez obzira na to što se od njega očekuje. U svijetu je općenito ekonomski sustav postao dio globalnog ekološkog sustava (Daly, 1999) i o njemu ovisan, što se reflektira u svijesti i vrijednostima. Neki tu promjenu signiraju preko „materijalističkih” i „postmaterijalističkih” vrijednosti (Inglehart, 1977, 1989). Zapravo, dogodila se velika promjena u kojoj je ekonomski sustav, u industrijskom društvu percipiran i objektivno situiran kao nadređen ekološkom sustavu, došao do granica svoje „klasične” dominacije i shvatio da nije ekološki sustav dio ekonomskog nego obrnuto – ekonomski je dio ekološkog sustava. Tako je teoretski intoniran i suvremeni kritički diskurs o odnosu čovjeka i prirode i odnosu tehnike i prirode.

Jedni očekuju stvaranje pravednijeg poretka, jer je globalna pravednost postala pitanje preživljavanja, što ne može riješiti nikakvo povjerenje u tržište niti konzervativizam

vrijednosti. Globalno tržište postalo je prostor strahova, a ne prostor zadovoljavanja potreba, a deregulacija šlagvort za „reganizam” i „tačerizam”. Drugi očekuju svjetski poredak u kojemu će dominirati jedan model modernog društva – američki. Očekuju, dakle, da dominacija industrijskog društva (nekolicine najrazvijenijih) postaje još transparentnija diferenciranjem jedne od zemalja čiji uzor bi imao postati nova paradigma svjetskog poretka.

Globalizacija izaziva i otpore u smislu očuvanja vlastite tradicije, jezika i općenito vrijednosti kulture, u obliku oblikovanja tendencije lokalizacije, tj. obrane vlastitog sociokulturnog identiteta. Zato se struktura globalnih vrijednosti može reinterpretirati u kontekstu pojedinih društava. Neke od njih su dobrodošle, a neke ne, jer nastaje podozrenje u njihove potencijalne učinke.

S globalizacijom se globaliziraju i ekološki problemi. Klasični ekološki problemi se povećavaju a nastaju i novi, kao što su, primjerice, klimatske promjene, učinak staklenika, izumiranje vrsta itd. Odnos prema njima nije na distanci, nego su oni postali bliski, iskustveni u svakodnevici i postaju latentni pratioci percepcije odnosa čovjeka i prirode. Globaliziranje promjena, globaliziranje ekoloških posljedica i globaliziranje konflikata (Cifrić, 2000) postali su okvir razmišljanja o perspektivama čovječanstva koje ne zaobilaze ni naše društvo. Globalizacijske kontroverze na različit način postaju sastavnicom i svijesti građana u hrvatskom društvu.

2. Pitanje razvoja nije više samo dio teoretskog diskursa znanstvenika i političara o novim mogućnostima, nego je postalo pitanje svakodnevice, prisutno u svijesti običnih građana. Nova kvaliteta u razmišljanju o budućnosti je u razmišljanjima o razvoju. U tome je već više od desetljeća novu nadu dao koncept održivog razvoja, kritiziran, hvaljen i osporavan. Iako mnogi građani ne znaju što je održivi razvoj i koji je smisao, osim po logici riječi „održivo”, percipiranje uloge i položaja čovjeka u prirodi i okolišu, nemoguće je odvojiti od svijesti o razvoju.

Globalizacija, razvoj i ekologizacija postali su danas hegemonijalni procesi u svijetu (Cifrić, 2003:23-31) koji svaki na svoj način i svi zajedno utječu na razumijevanje današnjeg položaja čovjeka kao pojedinca i kao ljudske vrste, a time i na strukturu stavova i vrijednosti koja definira socijalnoekološke orijentacije. Različita sociodemografska obilježja pojedinaca daju ovim orijentacijama identitetsko značenje. Značenje pojmova „nositelja” orijentacija nije isto za ponašanje u svakodnevici i za budućnost. Kao orijentacijski markeri oni djeluju znatno apstraktnije, dok u svakodnevnoj praksi na pojedinca više djeluju situacijski.

3. Ovdje treba također istaknuti i zapadnoeuropski utjecaj na strukturu vrijednosti i razmišljanja ispitanika (populacije) u Hrvatskoj potkraj prošlog stoljeća i danas. Time ne mislimo na vrijednosni poredak i usmjerenost vrijednosti feudalno-tradicionalnih sustava vladavine (kakvih je i u Europi) s vrijednostima „tradicionalnost”, „religioznost”, „autoritet”, „hijerarhija” i „kolektivizam”, nego na liberalno-demokratsko društvo i njegov sustav vrednota kao što su: „sloboda”, „jednakost šansi”, „individualizam”, „postignuće”, „uspjeh”, „mobilnost”, „racionalnost” i „napredak”, kako to navodi Parsons (Cifrić, 1998:59-69).

Druga hrvatska modernizacija je bila odlučujuća za profiliranje vrijednosti i vrijednosnih orijentacija u hrvatskom društvu u drugoj polovici prošlog stoljeća. Ona je, naročito s procesima industrijalizacije i urbanizacije, utjecala na formiranje svijesti o tipu napretka (razvoja) u kontekstu modela „samoupravnog socijalizma” s istaknutim sindromom „egalitarizma” (Županov, 1969). Parsons ističe da su za društva sa socijalističkim sustavom vladavine karakteristične vrijednosti: „jednakost”, „solidarnost”, „kolektivizam”, „postignuće”, „planiranje” i „napredak” (Parsons, 1971:40). Napredak je u prošlom sustavu izjednačen s industrijskim napretkom (razvojem) što je značilo oslobođenje od tehnološke zaostalosti društva i ovisnosti od prirode, a sloboda s oslobođenjem od odnosa eksploatacije. Na taj su način oba utopijska koncepta: tehnološkog – oslobađanje od prirode putem znanstvenog i tehničkog napretka i socijalnoznanstvenog – oslobađanje od vlasti eksploatacije putem socijalne revolucije, bili također implementirani u strukturu društvenih vrijednosti. Dakako, dominirala je „egalitarno-kolektivistička” komponenta modela društvenih vrijednosti (u blažoj varijanti nego u zemljama „Istočnog bloka”) nasuprot „liberalno-individualističkoj” komponenti u zapadnim društvima (Hillmann, 1981:66).

Otvaranje društva prema „zapadu” imalo je za posljedicu prodiranje ovog drugog modela i njegov utjecaj, te prihvaćanje nekih tendencija u pitanjima razvoja i zaštite okoliša. Neka naša ranija istraživanja pokazala su da se u hrvatskom društvu krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina može prepoznati u strukturi svijesti orijentacija i reakcija ispitanika svojstvena modernom društvu, ali istodobno i kao ekološka kritika toga društva. To se vidi, primjerice, iz empirijskih rezultata analize da je „antropocentričnoj” (homocentričnoj) socijalnoekološkoj orijentaciji komplementarna „naturalistička” (ekocentrična) (Cifrić, 1994a); odnosno, da postoje tri skupine ispitanika koje preferiraju „moderne”, „postmoderne” i najviše „mješovite” vrijednosti (Štulhofer i Kufrin, 1996).

4. Dobivene rezultate treba promatrati u europskom kontekstu kao specifičan prostor društvene prakse. U Europi (EU) se stanje okoliša i prakse zaštite okoliša razlikuje s obzirom na razvijenost zemlje. Pojedini ekološki problemi nemaju jednako mjesto na rang listi najvažnijih problema u svim zemljama, pa nemaju jednak utjecaj na stvarni život ljudi i razmišljanja ispitanika. U razvijenijim zemljama aktualni su „suptilniji” ekološki problemi, koji proširuju i produbljuju ekološki diskurs u kontekstu razvojnog diskursa.

Otvaranje hrvatskog društva europskim utjecajima potkraj druge modernizacije omogućilo je prodor novih vrijednosti kao što su individualizam, tržišna kompeticija, profit, demokracija, ljudska prava, zaštita okoliša itd. To ne znači da su sve one postale odlučujuće u percepciji „idealnog društva”. Naime, u istraživanju 1998. godine na studentskom uzorku Sveučilišta u Zagrebu, utvrđeno je da preko 50% ispitanika (od 18 ponuđenih obilježja) drži da su sloboda, ljudska prava, obitelj i priroda obilježja idealnog društva, a ispod 10% ispitanika drži da su to privatno vlasništvo, tradicija, obilje, država, profit i nacija (Cifrić, 1999:193-223).

U svakom slučaju europski demokratski utjecaj bio je veoma važan u profiliranju hrvatske ekološke scene od njezina oblikovanja potkraj osamdesetih godina prošlog stoljeća (Oštrić, 1992) i kasnijega profiliranja u smislu ekološke vrijednosne orijentacije i općeg ekološkog diskursa.

5. Empirijsko istraživanje provedeno je u društvu koje nema svoje jednoznačno sociokulturno određenje. U hrvatskom društvu se može razlikovati nekoliko sociokulturnih slojeva, nastalih u tijeku modernizacijskih procesa u posljednjih 150 godina – triju modernizacija: dviju prethodnih (prva do 1945., druga 1945.-1990. godine) i treća, danas nastupajuća modernizacija (Rogić, 1996, 2000). S moderniziranjem društva povećavao se „ekološki otisak stopala” (Simonis, 1998:6) i „kulturni ruksak”. Riječ je o objektivnim strukturama koje su izdržale modernizacijske „udare” i održale se do danas, ali i novim strukturama koje stvara nova modernizacija. Tamo gdje se nije održala tradicija, društvene strukture i vrijednosti su nestajali, a u drugom slučaju su se održali. Radi se ne samo o socijalnim strukturama, nego i o njihovim idealno-tip-skim slikama društva, njihovoj predstavi u svijesti ljudi. Zato se empirijski, kao i idealno-tip-ski mogu utvrditi obilježja sociokulturnog sloja predmodernosti hrvatskog tradicijskog društva i njegove slike, modernosti hrvatskog društva i njegove slike, ali i elementi postmodernosti i njegove slike. Te tri kulturno-povijesne razine, odnosno socijalno-aktualne dimenzije razvoja društva, čine kompleks u kojemu koegzistiraju različiti vrijednosni sustavi, koji su se i prije, ali i danas, odražavali u percepciji odnosa čovjeka i prirode. Dok su u predmodernosti i modernosti bili manje-više jednoznačni, danas su zbog sociokulturne slojevitosti društva više isprepleteni. Pojam „priroda” ili „okoliš” u našoj tradicijskoj kulturi (seljačkom društvu) bili su običnom čovjeku razumljiviji nego danas. Držimo da je sociokulturna slojevitost društva utjecala na percepciju sadržaja tvrdnji, pa tako i na stupanj ispitaničevih (ne)slaganja.
6. Na razmišljanja ispitanika značajno je utjecalo tranzicijsko razdoblje hrvatskog društva, započeto 1990. godine. O dosadašnjim socijalnoekološkim istraživanjima u Hrvatskoj objavljeno je više članaka u časopisima i knjigama, pa se nećemo na njih ovdje posebno osvrnuti, osim konstatacije da se struktura vrijednosnog sustava nastalog u drugoj modernizaciji značajno promijenila, što je moglo utjecati na odgovore ispitanika starije dobi. O tome se može suditi iz parcijalnih istraživanja i članaka, te općenito na osnovu poželjnih vrijednosti i ponašanja jer, nažalost, nema novijeg sociološkog istraživanja koje bi temeljito odgovorilo na promjene koje su se dogodile u sustavu vrijednosti hrvatskog društva.

U svakom slučaju, ovi rezultati su empirijski pokazatelji današnjeg „trenutka” društva, s jedne strane, a s druge strane, prilog pokušaju konstrukcije konkretnih identitetski dimenzija na empirijskom materijalu.

4.2. Rezultati u hipotetskom kontekstu

U početku ovoga rada postavljeno je nekoliko hipoteza, pa ćemo prokomentirati rezultate u njihovu kontekstu.

1. Prvom hipotezom pretpostavili smo postojanje bliskosti u stupnju (ne)slaganja ispitanika s navedenim tvrdnjama i to tako što će distribucije odgovora ispitanika na neke tvrdnje odražavati vrlo slična kretanja. Statistička analiza pokazala je da postoje tri skupine tvrdnji, od kojih su dvije međusobno suprotne. Rezultati pokazuju izrazite (ne)sklonosti ispitanika prema nekim vrijednostima: veću sklonost odbijanju (ne-slaganju) antropocentričnih tvrdnji, čija je središnja vrijednost „čovjek”, a također veću sklonost prihvaćanju (slaganju) naturalističkih tvrdnji, čija je središnja vrijednost „priroda”. U trećoj skupini su tvrdnje u kojima su znamo viši postoci ispitanika koje smo nazvali „nesigurni” (u sadržaj tvrdnji), ali vrijednosti (ne)slaganja nisu ekstremne kao u prethodne dvije. Središnja vrijednost ovih tvrdnji je „tehnika”. To ukazuje na vrednovanje socijalnoekološkog prostora pokrivenog instrumentom od 12 tvrdnji, odnosno potvrđuje postojanje nekih latentnih orijentacija. Rezultati distribucija frekvencija potvrđuju da se radi o različitom percipiranju (stupnju slaganja) čovjeka, prirode i tehnike.
2. Glede druge hipoteze, spomenute tri orijentacije su se u faktorskoj analizi pod komponentnim modelom pokazale kao izraz triju latentnih koncepata: „antropocentrizam” (homocentrizam), „naturalizam” (ekocentrizam) i „tehnocentrizam” (tehnologizam). Njihove međusobne korelacije pokazuju da se radi o samostalnim konceptima. Ove orijentacije, u odnosu na njihove ključne vrijednosti, možemo shvatiti kao tri opće socijalnoekološke orijentacije, a u odnosu na razumijevanje napretka i društva mogu biti shvaćene kao tri zasebne ideologije. Kao socijalnoekološke orijentacije u pozadini imaju sociokulturno stanje nazvano socijalnoekološka, odnosno ekološka kriza, a kao ideologije imaju kulturno-povijesnu, odnosno teoretsku pozadinu. (Izvori antropocentrizma navode se u biblijskoj, kao i filozofskoj tradiciji; izvori naturalizma u romantici, konkretnije u Rousseauovom razumijevanju odnosa čovjeka i prirode i „plemenitog divljaka”; izvori „tehnicizma” u posvemašnjem razvoju znanosti i spremnosti za primjenu tehnike u uporabi prirodnih resursa i svakodnevnom čovjekovu životu. Sve je to aktualizirano u kontekstu sudara suvremenog industrijskog društva sa svojim ekspanzivnim granicama).
Provjera prve i druge hipoteze pokazala je da se radi o tri neovisne orijentacije kod ispitanika, odnosno populacije, čija osnova je stabilna struktura triju ključnih vrijednosti.
3. Treća hipoteza provjeravana je na taj način što su navedeni rezultati nekoliko prijašnjih istraživanja u Hrvatskoj koja, istina, nisu temeljena uvijek na identičnim uzorcima i koji su u različitim vremenima provedeni, ali mogu potvrditi osnovni zaključak o postojanju triju latentnih dimenzija socijalnoekološkog prostora, koje se dobivaju na manje-više istom instrumentu. Istraživanja su pokazala da se dobivaju vrlo slični, gotovo identični rezultati latentnih struktura. Latentne dimenzije (faktori) Postoje neovisne jedna o drugoj. Ta neovisnost znači da se radi o nekoj strukturiranoj, cjelovitoj orijentaciji u mišljenju, a ne o slučajnosti.
Naveden je i prikaz frekvencija prijašnjih istraživanja na istom instrumentu koji je ovdje poslužio kao dodana informacija. Stvara se dojam o sličnostima, ali i nekim razlikama, u odnosu ispitanika prema konkretnim sadržajima varijabli.

Očito je da je u posljednji petnaestak godina, dakle bez obzira na vremensku razliku, oblikovana struktura vrijednosti (koje služe kao orijentacije) koja u svijesti ispitanika nedvojbeno sadrži tri ključna pojma „čovjeka”, „prirodu” i „tehniku” kao vrijednosti, koji u svakodnevici (podsvjesno ili svjesno) utječu na ponašanje ispitanika i oblikovanje dugoročnih namjera. Ponašanje ispitanika bi se moglo provjeravati i s praktičnim postupcima, ili empirijski istraživati odnos prema vrstama aktivnosti, što je u nekim slučajevima već i činjeno (Kufirin, 1996).

4. Polazeći od postavljene hipoteze da su pojedina „svojstva” nekog obilježja karakteristična za neku od orijentacija, poslužili smo se analizom varijance i bivarijantnom korelacijom u kojoj je svaki faktor predstavljao jednu varijablu. Analizom aritmetičkih sredina svih varijabli („svojstava”) nekog obilježja, dobivenih u svakoj orijentaciji (faktor) utvrdili smo da se uistinu unutar pojedinih obilježja neki odgovori („svojstva”) povezuju s jednom, a drugi s drugom orijentacijom, što potvrđuje veću sklonost ispitanika koji zastupaju takav odgovor („svojstvo”) u nekom obilježju. Primjerice, u obilježju „obrazovanje”: ispitanici s postignutim visokim stupnjem obrazovanja („svojstvo”) pokazuju „najviše” sklonost prema tehnocentrizmu, a s (naj) nižim stupnjevima („svojstvo”) obrazovanja „najviše” sklonosti prema antropocentrizmu i ekocentrizmu. Na temelju različitih obilježja i njihovih svojstava, utvrđeno je da svaka orijentacija ima svoj specifičan aktualni sociodemografski profil kojega se može deskribirati.
5. Konačno, pretpostavili smo da postoje „orijentacijski socijalnoekološki identitet”, odnosno njegove dimenzije i da se one mogu empirijski utvrditi i provjeriti. Pod tim pojmom preliminarno smo podrazumijevali zapravo potencijalne latentne dimenzije, a u našem slučaju dobivene su tri: antropocentrizam, tehnocentrizam i ekocentrizam. I ne samo to. Kao prilog potvrdi te hipoteze, kao konkretna argumentacija, pokazala se potvrda druge (dobiveni faktori) i četvrte hipoteze (povezanost nekih „svojstava” obilježja sa faktorima, tj. orijentacijama. Sve tri dimenzije ispunjavaju (objašnjavaju) samo nešto više od polovice prostora „orijentacijskog socijalnoekološkog identiteta”.

Ovdje smo za raspravu ponudili (i nazvali ga) koncept „orijentacijskog identiteta”, tj. latentnih struktura kao osnovnih vrijednosnih vodilja s kojom se povezuju neka obilježja ispitanika, odnosno njihove sklonost jednoj od latentnih orijentacija. Teoretski koncept može važiti u heurističkom pogledu kao (manje-više) dobro postavljena istraživačka shema, ali se empirijski rezultati („svojstva” u pojedinim obilježjima) tijekom vremena mogu mijenjati, jer pojedinac (kao i skupina / društvo) pod utjecajem različitih okolnosti mijenjaju svoj identitet. Orijetacijski identitet o kojemu ovdje govorimo odnosi se samo na socijalnoekološki prostor u kojemu su tri ključne vrijednosti (pojma): čovjek, tehnika i priroda u pretpostavljenom međusobnom odnosu. Zato govorimo ovdje o tri takve „orijentacijske dimenzije” socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta, pretpostavljajući da mogu postojati i drugi (orijentacijski) identiteti i njihove dimenzije (kulturni, religijski, ekonomski, politički, estetski, itd.). Naravno, u nastavku diskusije otvoreno je pitanje može li

se o njemu na ovaj način govoriti, kao i pitanje definicije orijentacijskog / orijentacijskih identiteta i njegove uloge u čovjekovim aktivnostima. Jedno empirijsko istraživanje, kao što je bilo ovo, zasigurno ne može neprijeporno odgovoriti na to pitanje. Za njegovo bolje razumijevanje potrebno je u najmanju ruku (a) utvrditi s kojim su latentnim dimenzijama (konceptima) – utvrđenim na nekim drugim instrumentima istraživanih problema u ovom upitniku – ove dimenzije identiteta povezane i kako i (b) koje su praktične aktivnosti kao i njihovo vrednovanje primjerene orijentacijskom identitetu, odnosno nekoj njegovoj identitetskoj dimenziji.

Glede važnosti istraživanih latentnih dimenzija za teoretski diskurs ili praktično ponašanje ispitanika, treba istaknuti da se njihov smisao u cjelokupnom konceptu istraživanja može pokazati tek u analizi i usporedbi s drugim instrumentima u upitniku (što nije cilj ovog članka).

4.3. Relacijski identiteti

1. Na kraju prvog odjeljka „Konceptualni okviri” istaknuto je da se u ovom istraživanju radilo o pokušaju interpretacije socijalnoekoloških orijentacija (antropocentrizam, tehnocentrizam, ekocentrizam) – latentnih dimenzija (= faktora) zamišljenog socijalnoekološkog prostora – kao dimenzija „socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta”, tj. kao „dimenzionalnih identiteta”. Orijetacijski identiteti nazvani su zato što se radi o orijentaciji, tj. o sadržaju niza tvrdnji nekog instrumenta kojima je implicirana ključna vrijednost (čovjek, tehnika ili priroda) kao ideja vodilja – orijentacija, za respondente. Ključno pitanje za ovakav pristup bilo bi mogu li se socijalnoekološki prostor i njegove dimenzije – socijalnoekološke orijentacije – shvatiti kao značajni za određivanje identiteta, dakle mogu li se ove orijentacije shvatiti kao identitetske značajke?

U našem kontekstu istraživanja, razlikujemo idealno-tipski orijentacijski identitet, koji u istraživanju ima heurističnu funkciju, i konkretni empirijski orijentacijski identitet, koji se dobiva temeljem rezultata empirijskog istraživanja u kojemu se utvrde povezanosti orijentacijske dimenzije i „svojtava”, odnosno varijacija unutar „obilježja”. Za idealno-tipski identitet karakteristična su „obilježja” (u statističkom smislu svako obilježje je varijabla), a za empirijski identitet karakteristična su „svojtava” unutar obilježja (u statističkom smislu također varijable, jer je svaka varijacija varijabla). Pod pojmom „svojtava” (kao što je već rečeno) ovdje mislimo na razlike unutar obilježja koje se u istraživanju prezentiraju kao mogući odgovori na neko obilježje. Primjerice, „obilježje” je „stupanj religioznosti”, a „svojtava” su mogući odgovori: „religiozan sam”, „nisam siguran jesam li ili nisam religiozan”, „nisam religiozan” itd.; ili, obilježje je „stupanj obrazovanja”, a „svojtava” „bez škole”, „završena osnovna škola”, itd. „Obilježja” mogu biti osim „objektivnih” – sociodemografskih (primjerice, spol, dob itd.) i sva ona „subjektivna” za koje se u koncipiranju sadržaja (istraživanja) identiteta drži da su relevantna, a „svojtava” sve razlike u njihovim varijacijama. Identitet je zato konstrukcija različitih obilježja.

U jednoj sociokulturnoj situaciji neka obilježja mogu biti konceptijski i istraživački neproduktivna i time suvišna, a u drugoj itekako značajna. Primjerice, obilježje „školsko obrazovanje” i njegova „svojstva” (varijacije odgovora) u sredini u kojoj je škola praktično kulturna nepoznanica vjerojatno nije (ili je veoma malo) relevantno za utvrđivanje identiteta na tom prostoru, a u sredini u kojoj postoji razvijen školski sustav, svakako je relevantno obilježje. U idealno-tipskom smislu obrazovanje može ostati kao „obilježje”, ali u konkretnom empirijskom smislu ili nepotrebno ili drugačije definirano – ne kao (stupnjevi) školskog obrazovanja, nego možda kao obrazovanje kako se u dotičnoj kulturi shvaća. Ili, primjerice, odnos prema Bogu u društvu (kulturi) koja ima monoteističku tradiciju i onoj u kojoj dominira budistička tradicija. Ili, obilježje „vjeroispovijest” u društvu u kojemu su svi pripadnici samo jedne vjere, vjerojatno nema produktivni učinak. Što se time želi reći? Definiranje obilježja identiteta unutar društva (kulture) u cilju empirijskog istraživanja mora respektirati konkretnu kulturu i kulturne karakteristike društva unatoč tome što postoje neka „univerzalna” individualna identitetska obilježja (primjerice, osobno ime(na) i prezime(na), spol, dob itd., iako se danas mogu mijenjati i osobno ime i prezime i spol).

Ako se pak radi o istraživanju identiteta nekoga društva (kulture) u cilju komparacije s drugim društvom (kulturom), tada je u konceptu potrebno uvažiti sva potencijalna obilježja koja susrećemo u oba društva. Glede toga moguća su sociološka istraživanja na populaciji, ali i na institucionalnoj razini koja također može odgovoriti na pitanje o identitetu društva. Što je više kulturnih raznolikosti u komparativnoj analizi nekoliko društava (kultura), to je potrebno težiti „idealnom” konceptu, ali su, naravno, moguće i veće redukcije obilježja, pa se dobivaju samo opće razlikovne identitetske slike.

Ovdje skrećemo pozornost na činjenicu da smo u ovom istraživanju pošli od jednog shvaćanja „orijentacije” i strukture koja je polučila tri orijentacije i omogućila interpretaciju konkretnih orijentacijskih dimenzija. To je (su) „socijalnoekološka(e) orijentacija(e), što ne znači da ne postoje i druge ili uopće drugačije definiran problem „orijentacije”. Zato je pitanje, koje su sve „orijentacije” moguće. Držimo da bi bilo teško sastaviti popis orijentacija i empirijski ih istražiti u jednom (sociološkom) istraživanju. Također bi bilo teško navesti samo jednu orijentaciju kao najvišu u hijerarhiji različitih orijentacija ili izdvojiti jednu u paralelnom postojanju više orijentacija istog ranga. Možda je najproduktivnije stajalište da se orijentacije mogu definirati ovisno o ciljevima koji se žele postići ili problemu koji se želi istražiti. Ovdje se, naravno, misli u kontekstu interpretacije orijentacija kao identitetskih orijentacija. Primjerice, za kulturni identitet potrebno je navesti nekoliko ključnih pojmova koji ga čine i instrumenata koji mjere kulturni identitet, odnosno njegove identitetske dimenzije. To je moguće i za religijski identitet, itd., ali, moguće je i za pojedine probleme. Primjerice, ljudska prava, demokracija, seksualnost, feminizam, civilno društvo itd. U slučaju više takvih ključnih pojmova (problema) možda je produktivnije (i / ili jedino moguće) posebnim instrumentima empirijski utvrditi njihove pojedine dimenzije, a potom istražiti međusobnu povezanost. U svakom

slučaju unutar društva u određenom vremenu i kulturnom prostoru prethodno treba definirati što su to „orijentacije” – njihov sadržaj i nosivi pojam, a onda ih empirijski istražiti.

Konkretni orijentacijski identiteti su dimenzionalni identiteti (identitetske dimenzije) u sklopu orijentacijskog identiteta kako je u ovom istraživanju (instrumentu) pretpostavljen. Oni su na neki način i „relacijski” identiteti u subjektivnom identitetskom određenju, jer je izbor (ili ispitanikova procjena poželjnog) „svojtva” (varijacije) unutar „obilježja” subjektivan. U njoj je odgovor ispitanika vjerojatno (svjesno ili rutinski) pod utjecajem neke druge vrijednosti, dakle odgovor na neki način implicira relacijski odnos. To je ipak jedan drugi problem koji ima svoju metodološku stranu.

2. Ako se radi o identitetu pojedinca (ili skupine), uvijek se radi o nekoj relaciji. Međutim, radi pojašnjavanja istraživačkog pristupa, možda je u odnosu na „orijentacijski identitet” uputno govoriti o „relacijskom identitetu”. Naveli smo pet takvih relacija u kojima se oblikuje identitet. To su relacije prema: „sebi”, „drugima”, „prirodi”, „svijetu” i „Bogu (transcendentnom)”. Svaku relaciju treba definirati preko indikatora, a svaki indikator operacionalizirati i pretvoriti u više tvrdnji (stavova), vodeći računa da u cjelini tvrdnji ne bude jednostrana orijentacija (pozitivna ili negativna). Svaka relacija bi imala konzistentnu strukturu tvrdnji, kao i svaka orijentacija. U tom pogledu, za istraživanje relacijskog identiteta, u konceptualnom smislu mogla bi se konkretizirati shema jednog mogućeg pristupa. On sadržava ključne relacijske odnose preko kojih se istražuje odnos prema nekom ključnom sadržaju (pojmu). Sadržaj može biti, kao u našem slučaju, shvaćen kao „identitetska dimenzija” (antropocentrizam – čovjek; tehnocentrizam – tehnika; ekocentrizam – priroda) u kojoj će se subjektivna strana identiteta definirati kao niz tvrdnji na svakoj orijentaciji i relaciji. (U tablici su navedeni samo primjeri mogućih tvrdnji). Tako bismo dobili kombinaciju relacijskog odnosa (identiteta) i orijentacijskog odnosa (identiteta). Sadržaj svake od pet relacija potrebno je konkretizirati i operacionalizirati u niz tvrdnji, i to tako da je u njemu svaka identitetska dimenzija zastupljena po kriteriju relacijskog odnosa. Na taj način bismo dobili zapravo instrument sastavljen od tri (dimenzionalna) i pet (relacijskih) instrumenata. Svaki od njih (dimenzionalni ili relacijski) može se postaviti kao zaseban s pridodanom ljestvicom ocjenjivanja.

Tablica 10. Istraživanja relacijskog identiteta na podlozi dimenzionalnih identiteta

Relacije prema:	Antropocentrizam čovjek	Tehnocentrizam tehnika	Ekocentrizam priroda
Sebi	Jedino vjerujem u sebe	Tehnika je sredstvo moje	Ja sam sastavni i jednakovrijedni dio ekosustava
Drugima	Kultura kojoj pripadam bolja je od drugih	Tehnički nerazvijeni manje su civilizirani	Naše more i obala ljepši su od drugih

Prirodi	Priroda je resurs za ljudske potrebe	Tehnika se oblikuje po zakonima prirode	Priroda je nešto vrijedno po sebi
Svijetu	Svijet je onakav kakvog ga čovjek oblikuje	Tehnika je neodvojiva od čovjeka	Čovjekov svijet je dio prirode
Bogu	Danas je umjesto Boga subjekt stvaranja čovjek	U tehničkom svijetu nema mjesta Bogu	Priroda je stvaralac svega, a ne Bog

5. ZAKLJUČNO

U konceptijskom smislu istraživanje polazi od teze „jedinstva čovjeka i prirode” koje se zbiva posredovanjem tehnike, pa je instrument bio izrađen od tvrdnji koje reprezentiraju obilježja triju sustava s trima vrijednostima: čovjek, priroda i tehnika. Time smo „izbjegli” pristup polarizacije i pristup kontinuiteta između čovjeka i prirode.

1. S obzirom na postavljene ciljeve istraživanja, može se reći da je postojeći instrument pogodan za utvrđivanje socijalnoekoloških orijentacija. Faktorskom analizom pod komponentnim modelom dobivene su tri latentne dimenzije socijalnoekološkog prostora: „antropocentrizam” (homocentrizam), „tehnocentrizam” (tehnicizam) i „ekocentrizam” (naturalizam) koje tumače 56,398% ukupne varijance. To su tri međusobno neovisne socijalnoekološke dimenzije, odnosno latentna koncepta odnosa čovjek-tehnika-priroda, u kojima su oni (čovjek, tehnika, priroda) ključni kriteriji vrednovanja. Dimenzije pokazuju tri različita idealno-tipska orijentacijska odnosa prema okolišu u kontekstu socijalnoekološkog identiteta.
2. Usporedba s ranijim istraživanjima (1988. i 1992.) pokazala je da se u ovom istraživanju ne radi o slučajno dobivenim rezultatima (distribucijama frekvencija), nego više o nekoj pravilnosti reakcije ispitanika (populacije), a što su potvrdile i dobivene iste latentne socijalnoekološke dimenzije u ranijim empirijskim istraživanjima – unatoč različitim uzorcima i vremenu istraživanja. Iz toga se može zaključiti da dobiveni rezultati empirijskog istraživanja odražavaju stanje u populacije hrvatskog društva već više od jednog desetljeća, a u kojoj su tri dominantna kriterija vrednovanja realiteta (čovjek, tehnika, priroda) i potencijalnog angažmana.
3. Statistička analiza (varijance i bivarijatna korelacija) pokazala je povezanost nekih „svojstava” unutar istog sociodemografskog obilježja s nekom dimenzijom (faktorom), što je omogućilo izradu empirijskog „profila” za svaku od tri socijalnoekološke dimenzije. Time su opisana „svojstva” obilježja ispitanika koji su skloni nekoj orijentaciji: antropocentrizmu (homocentrizmu), tehnocentrizmu (tehnicizmu) i eko-centrizmu (naturalizmu). Budući da je riječ o socijalnoekološkim dimenzijama kao „orijentacijama”, takav empirijski profil predstavlja identitetsku dimenziju (pojedince, odnosno skupine), koju smo nazvali „konkretni orijentacijski identiteta. Riječ je o empirijskom identitetskom profilu, empirijskom identitetu.
4. O orijentacijskom identitetu može se govoriti u smislu postojanja (spomenutih) ključnih latentnih koncepta (dimenzija) u socijalnoekološkom identitetskom pro-

storu, nazvanom „socijalnoekološki orijentacijski identitet”. Latentni koncepti (II. faktori ili dimenzije) sami po sebi ne predstavljaju neki identitet, nego su latentna dimenzionalna osnova empirijskog identiteta, tj. orijentacije koja tek u svezi sa sociološkim obilježjima postaje određeno empirijsko identitetsko „svojstvo” (pojedince ili skupine). Konkretni orijentacijski identitet je jedno od identitetskih obilježja pojedinca, budući da pojedinac može imati više takvih konkretnih identitetskih dimenzija. Orijetacijski identitet se konkretno prepoznaje tek u njegovim praktičnim aktivnostima, u kojima čovjek potvrđuje (manifestira) svoju orijentacijsku dimenziju (u okviru socijalnoekološkog orijentacijskog identiteta). Riječ o orijentacijskom identitetu, riječ je o „dimenzionalnom identitetu”, odnosno identitetima.

5. Čovjek je stvorio i stvara okoliš svojim radom. Sam rad je možda manje važan od onoga što je njime „stvoren” – okoliš, a u najmanju ruku važan je isto toliko, koliko i „slika” prema kojoj se okoliš radom oblikuje. Toj idealnoj slici okoliša i čovjekova angažmana u okolišu, pridonose i latentni koncepti kao socijalnoekološke orijentacije – kao tri idealno-tipska odnosa prema okolišu. (Jer, neki su skloniji modernoj tehnici a neki nepromijenjenoj prirodi). Istodobno s procesom ostvarivanja idealne, poželjne „slike”, koju prihvaća čovjek sa svojim konkretnim obilježjima, oblikuje se čovjekova dimenzija orijentacijskog identiteta. Dimenzija je dakle promjenjiva toliko, koliko se mijenja idealna, poželjna „slika” čovjekove orijentacije i način djelovanja prema okolišu.
6. Teza o socijalnoekološkom orijentacijskom identitetu i njegovim konkretnim dimenzijama prezentirana je više kao autorov osobni izazov u kontekstu pitanja o identitetu i njegove empirijske konstrukcije, a manje kao cjelovit odgovor empirijske sociologije na pitanje o identitetu. Ostaje pitanje raznolikosti čovjekova identiteta, njegovih promjena tijekom života u kojima je jedan – socijalnoekološki identitet (i njegove dimenzije) shvaćen kao orijentacijski. Ako se nekome dojm da je možda njemu dano preveliko značenje riječima „orijentacija” i „socijalnoekološki”, on nipošto ne pretendira na sveobuhvatnost, odnosno supsumirajuću ulogu drugih orijentacijskih identiteta (primjerice, religijskog).
7. Istražujući socijalnoekološke orijentacije ukazali smo na njihovo moguće identitetsko značenje, tj. takvo empirijsko svojstvo koje omogućava prepoznavanje konkretnog ponašanja i postupaka usmjereno na neke vrednote (čovjek, tehnika, priroda koje ponašanju daju smisao, a akteru osobenost. U tom smislu socijalnoekološki identitet se može različito shvatiti, pa i nazvati po potrebi, iako se time ništa bitno ne mijenja u njegovom značenju. Svaka od triju latentnih dimenzija (faktora) shvaćena je kao jedna (a) socijalnoekološka dimenzija, pa u odnosu na ukupni identitet govorimo o „dimenzionalnom identitetu”; ili (b) socijalnoekološka orijentacija, pa govorimo o „orijentacijskom identitetu”; ili (c) empirijski utvrđena struktura obilježja i njihovih svojstava, pa govorimo o „empirijskom identitetu”; ili (d) u odnosu na „latentni identitet” – dimenziju za koju su važna obilježja govorimo o „konkretnom identitetu” u kojemu su važna „svojstva” svakog obilježja, tj. „kvaliteta obilježja”.

U sklopu osvrta na dobivene rezultate pokušali smo potaknuti razmišljanja u smjeru nastavka koncipiranja i empirijskog istraživanja identiteta, sugerirajući nešto drugačiji pristup za izradu instrumen(a)ta, a koji bi se konceptijski temeljio na kombinaciji triju socijalnoekoloških orijentacija (dimenzija orijentacijskog identiteta) i pet kriterija oblikovanja relacijskih odnosa: prema sebi, drugima, svijetu, prirodi i Bogu. U usporedbi s tezom o „orijentacijskom identitetu” preliminarno smo upotrijebili naziv „relacijski identitet”, imajući naravno na umu da se identitet uvijek prepoznaje u nekim konkretnim relacijama.

LITERATURA

- Ayres, R. U. i Simonis, U. E. (1993). *Industrieller Metabolismus. Konzept und Konsequenzen – mit umfassender Bibliographie*. Berlin: WZB.
- Böls, H. (1995). *Umweltezziehung: Grundlagen, Kritik und Modelle für die Praxis*. Darmstadt: Wisserschafliche Buchgesellschaft.
- Capra, F. (1986). *Vrijeme preokreta*. Zagreb: Globus.
- Catton, W. R. Jr. i Dunlap, R. E. (1978). Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist*, 13: 41-49.
- Cifrić, I. (1990a). *Ekološka adaptacija i socijalna pobuna*. Zagreb: Radničke novine.
- Cifrić, I. (1990b). Latentne dimenzije socijalnoekoloških koncepcija. *Sociologija*, 32(1-2): 129-141.
- Cifrić, I. (1992). Čovjek između prirode i tehnike. *Revija za sociologiju*, 23(3-4): 179-191.
- Cifrić, I. (1994a). Antropocentrizam i naturalizam – uporišta modernog mišljenja. *Socijalna ekologija*, 3(2): 123-147.
- Cifrić, I. (1994b). *Napredak i opstanak*. Zagreb: HSD i Zavod za sociologiju.
- Cifrić, I. (1998). Tranzicija i transformacija. U: Cifrić, I. (ur.), *Društveni razvoj i ekološka modernizacija* (str 47-78). Zagreb: HSD i Zavod za sociologiju.
- Cifrić, I. (1999). Percepcija društva i okoliša: desetljeće poslije: nekoliko usporednih pokazatelja istraživanja 1986. i 1998. *Socijalna ekologija*, 8(3): 193-223).
- Cifrić, I. (2003). *Ruralni razvoj i modernizacija. Prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: IDIZ.
- Dumey, A. (1997). *Industrial Metabolism*. Berlin: WZB.
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory*. Albany: State University of N.Y. Press.
- Ehrenfeld, B. K. (1981). *The Arrogance of Humanism*. New York: Oxford University Press.
- Hamm, B. (1998). Ökologie und die Zukunft der Stadt. U: *Jahrbuch Ökologie 1999* (str. 37-47). München: Beck.
- Hösle, V. (1996). *Filozofija ekološka krize*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing values and political styles among western public*. Princeton: Princeton University Press.

- Inglehart, R. (1989). *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt, New York: Campus.
- Kim, A. (1992). Od antropocentrične k ekocentričnoj etici. *Socijalna ekologija*, 1(3): 271-287.
- Kufrin, K. (1996). Ekološki stavovi i spremnost za ekološki angažman. *Socijalna ekologija*, 5(1): 1-20.
- Kufrin, K. (2002). *Socijalnoekološka informiranost. Pojam, mjerenje i povezanost sa stavovima i ponašanjem*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Orešković, S. (1997). *Novi društveni ugovor*. Zagreb: HSD i Zavod za sociologiju.
- Oštrič, Z. (1992). Ekološki pokreti u Jugoslaviji – građa za proučavanje razdoblja. *Socijalna ekologija*, 1(1): 83-104.
- Parsons, T. (1971). Das Problem des Strukturwandek: eine theoretische Skizze. U: Zapf, W. (ur.), *Theorien des sozialen Wandels* (str. 35-54). Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
- Petrella, R. (1992). *Un contract mondial pour une nouvelle humanité*. Paris: Le monde diplomatique.
- Rogić, I. (1996). Prinos poredbenoj analizi ekologijskog horizonta prve i druge hrvatske modernizacije. *Socijalna ekologija*, 5(4): 489-500.
- Rogić, I. (2000). *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2003). Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite. U: Baloban, S. (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji* (str. 13-51). Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve: Glas Koncila.
- Scheer, H. (1955). *Zurück zur Politik: die aichimedische Wende gegen Zerfall der Demokratie*. München: Piper.
- Schmidt, B. (1988). *Postmoderna – strategije zaborava*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simonis, U. E. (1998). *How to lead world society towards sustainable development?* Berlin: WZB.
- Stolz, F. (1997). *Grundzüge der religionswissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Štulhofer, A. i Kufrin, K. (1996). Od obilja do altruizma i druge ekološke priče. *Socijalna ekologija*, 5(2): 171-184.
- Welsch, J. (2000). *Globalisierung, neue Technologien und regionale Qualifizierungspolitik*. Marburg: Metropolis.
- Teherani-Krönner, P. (1992). Eine Kulturökologie im biologischen Gewand: Die Uexküllsche Umweltlehre. U: Glaser, B. i Teherani-Krönner, P. (ur.), *Humanökologie und Kulturökologie* (str. 153-172). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Županov, J. (1969). *Samoupravljanje i društvena moć*. Zagreb: Naše teme.

ORIENTATIONAL IDENTITY – SOCIO-ENVIRONMENTAL ORIENTATIONS AS CHARACTERISTICS OF IDENTITY

Ivan Cifrić

Summary

Socio-ecological orientations and their significance of identity have been examined in this article. An empiric research was carried out in 2004, on the representative sample of Croatian population (N=1202) using individual polling. An instrument comprising 12 assertions for measuring environmental orientations has been applied. With a help of multivariate analysis, three basic components (sequence variable I) have been established: "anthropocentrism", "techno-centrism" and "eco-centrism", by which 56.4% of the variance is interpreted. Basic components have been transformed into slanting positions by using oblique transformation. Co-relational matrix has shown that factors are autonomous orientational concepts.

A comparison with earlier research (in 1988 and 1992) has shown the similarity in frequency distributions, and the comparison of latent dimensions has shown that during the last 15 years three basic orientations have appeared in the socio-environmental field, with key values – "man", "technique" and "nature". The results are interpreted in the context of modern socio-environmental problems in the world, as well as that of modernisation and transition changes in the Croatian society.

Socio-environmental held with three key orientational values (man, technique, nature) is a latent framework of specific identities, and so it has been named as "orientational identity". Its fragments (factors) have been named "orientational dimensions" of identity.

The author sees the possibility of modelling instruments on two criteria: orientational identity and relational reference: toward oneself, toward others, toward the world, and God.

Key words: *anthropocentrism, eco-centrism, unity of a man and nature, orientational identity, socio-environmental orientations, techno-centrism*

ORIENTIERUNGSIDENTITÄT – SOZIALÖKOLOGISCHE ORIENTIERUNGEN ALS IDENTITÄTSMERKMAL

Ivan Cifrić

Zusammenfassung

Erforscht werden sozialökologische Orientierungen und ihre Bedeutung für die Identität. An einer repräsentativen Stichprobe der Bevölkerung Kroatiens (N=1202) wurde 2004 eine auf individueller Befragung beruhende empirische Untersuchung durchgeführt. Für die Messung von ökologischen Orientierungen wurde ein Instrument mit 12 Behauptungen eingesetzt. Durch eine Multivariatenanalyse konnten drei grundlegende Komponenten (Faktoren erster Ordnung) ermittelt werden: „der Anthropozentrismus“, „der Technozentrismus“ und „der Ökozentrismus“, durch die 56,4% der Varianz interpretiert werden kann. Die grundlegenden Komponenten wurden durch eine Oblimin-Transformation in schräge Positionen transformiert. Die Korrelationsmatrix hat ergeben, dass die Faktoren eigenständige Orientierungskonzepte sind.

Ein Vergleich mit den früheren Untersuchungen (1988 und 1992) wies Ähnlichkeiten in der Distribution von Frequenzen auf, während der Vergleich von latenten Dimensionen zeigte, dass sich in den letzten fünfzehn Jahren im sozialökologischen Raum drei grundlegende Orientierungen mit drei Schlüsselwerten herausgebildet haben: „der Mensch“, „die Technik“ und „die Natur“.

Der sozialökologische Raum mit drei Orientierungswerten (Mensch, Technik, Natur) ist ein latenter Rahmen für spezifische Identitäten, der als „Orientierungsidentität“ bezeichnet wurde. Seine Teile (Faktoren) wurde als „Orientierungsdimensionen“ der Identität bezeichnet. Die Analyse hat gezeigt, dass die Dimensionen der Identität mit den soziodemographischen Merkmalen der Befragten verbunden sind, so dass für alle drei Dimensionen der Identität entsprechende empirische Profile bestimmt wurden.

Der Autor glaubt, dass ein Analyseverfahren nach zwei Kriterien erfolgen kann; dies sind die Orientierungsidentität und des Verhältnis zu sich selbst, zu den anderen, zur Welt, zur Natur und zu Gott.

Schlüsselwörter: *Anthropozentrismus, Ökozentrismus, Einheit von Mensch und Natur, Orientierungsidentität, sozialökologische Orientierungen, Technozentrismus*